КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

ГЕОГРАФИЯ

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 6-11 – класстары үчүн

предметтик стандарты

Бишкек–2022

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 6-11-класстары үчүн "География" предметтик стандарты. - Бишкек

Түзүүчүлөр:

Джунушалиева К.К. – п.и.к., доцент, КББА башкы илимий кызматкери

Кожогелдиев Т.А. – И.Арабаев атындагы КМУнун ага окутуучусу

Сатышева Э.Ж. – Бишкек ш. Мэриясынын алдындагы билим берүү департаментинин адиси

Кочелева Л.В. – Кара-Балта шаарындагы №5 орто жалпы билим берүү мектебинин география мугалими

Рецензенттер:

Салбиева д. - г. и. к., доцент, башчы. КМУнун физикалык география жана окутуунун технологиясы кафедрасы. И. Арабаев Атындагы КМУ

Токторбаев Э. - г. и. к., КМУнун доценти. И. Арабаев атындагы КМУ

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарындагы 6-11-класстар үчүн "ГЕОГРАФИЯ" предмети боюнча предметтик стандарт мектептик билим берүүнүн мамлекеттик стандартында (22.07.2022) баяндалган бардык талаптарга ылайык окуу-тарбиялоо процессиндеги жаңы заманбап ыкмалардын негизинде иштелип чыккан, ал Кыргыз Республикасынын 393 Министрлер Кабинетинин токтомунун негизинде бекитилген.

Мазмуну

Бөлүмдөр	Бет
1-бөлүм. Жалпы жоболор	3
1.1. Документтин статусу жана түзүмү 1.2. Жалпы билим берүү уюмдары үчүн негизги ченемдик документтердин системасы 1.3. Негизги түшүнүктөр жана терминдер	3 4 5
2-бөлүм. Предметтин концепциясы.	**6**
2.1. Окутуунун максаттары жана милдеттери 2.2. Предметти түзүүнүн методологиясы 2.3. Предметтик компетенттүүлүктөр 2.4. Негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн байланышы 2.5. Мазмундук линиялар, окуу материалынын мазмундуу линиялар жана класстар боюнча бөлүштүрүү 2.6. Предметтер аралык байланыштар, өтмө тематикалык линиялар	6 7 10 11 14 22
3-бөлүм. Билим берүүнүн жыйынтыктары жана баалоо	27
3.1. Окуучуларды окутууда күтүлүүчү жыйынтыктар (баскычтар жана класстар боюнча) 3.2. Окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун негизги стратегиялары жана ченемдери	27 55
4-бөлүм. Билим берүү процессин уюштурууга карата талаптар	68
4.1. Окутуу методикасына коюлган негизги талаптар 4.2.Предметтик стандарттын талаптарын ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берүүчү ресурстук камсыздоонун минималдуу талаптары 4.3. Мотивациялоочу жана коопсуз окутуу чөйрөсүн түзүү	68 72 73

1- БӨЛҮМ. ЖАЛПЫ ЖОБОЛОР

1.1. Документтин статусу жана түзүмү

География боюнча предметтик стандарт Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» Мыйзамынын, Кыргыз Республикасынын министрлер кабинетинин 2022-жылдын 22-июлундагы “Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүсүнүн мамлекеттик билим берүү стандартын бекитүү жөнүндөгү” .№393 токтому менен бекиген мыйзамдын негизинде иштелип чыкты.

География боюнча предметтик стандарт – Кыргыз Республикасынын мектептеринде окуп жаткандардын билим берүүнүн натыйжаларын, аларга жетишүүнүн жана предметтин алкагында өлчөөнүн ыкмаларын регламенттөөчү документ:

- географиялык билим берүүнүн илимий жана методикалык жактан макулдашылган артыкчылыктары;
- 6-11–класстарда географияны окутуунун максаттары жана милдеттери;
- негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн тизмеси;
- 6-11 –класстардын окуучуларына географиялык билим берүүнүн натыйжаларын баалоонун принциптери жана стратегиялары;
- билим берүү процессин уюштурууга болгон талаптар.

Мектепте география боюнча окуу жүктөмүнүн көлөмү 6-9-класстарда Базистик окуу планына ылайык:

6 - класс –физикалык географиянын башталгыч курсу – 68 саат.

7 - класс– материктердин жана океандардын географиясы-68 саат.

8 - класс – Кыргыз Республикасынын физикалык географиясы – 68 саат.

9 - класс – Кыргыз Республикасынын экономикалык жана социалдык географиясы– 68 саат.

10 - класс – Дүйнөнүн экономикалык жана социалдык географиясы. 1-бөлүк – 34 саат.

11 - класс– Дүйнөнүн экономикалык жана социалдык географиясы. 2-бөлүк – 34 саат окутулат.

География боюнча стандарттын жоболору тибине жана түрүнө карабастан Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жана жеке жалпы билим берүү уюмдарында колдонулушу жана сакталышы керек.

Кыргыз Республикасынын мектептеринде 10-11-класстар үчүн география боюнча жалпы орто билим берүүчү предметтик стандарты *төмөнкүлөрдү аныктайт:*

- географиялык билим берүүнүн илимий-методикалык жактан макулдашылган артыкчылыктарын;
- 10-11-класстарда географияны окутуунун максаттары жана милдеттерин;
- негизги жана предметтик компетенциялардын тизмесин;
- 10-11-класстардын окуучуларынын географиялык билим алуусунун натыйжаларын баалоонун негизги принциптерин;
- мектептик географиялык билим берүүнүн уюштуруучулук жана методикалык өзгөчөлүктөрүн ж.б.

География боюнча Предметтик стандарт – *ченемдик укуктук документ, ал:*

- мектептик географиялык билим берүүнүн социалдык тармагында коюлган максаттарды жүзөгө ашырууну камсыздайт;

- 10-11-класстардын окуучулары үчүн «География» предмети боюнча билим берүү жараянын жөнгө салат;

- улуттук жана аймактык деңгээлдерде географиялык билим берүүнү өнүктүрүүнү камсыздайт.

Негизги билим берүү программаларынын алкагында мамлекеттик билим берүү стандартына окутуу формасына карабастан, билим берүү уюмдарынын бардык түрлөрү шайкеш келиши керек.

Стандарттын жоболору төмөнкү билим берүү уюмдары тарабынан *колдонууга жана сакталууга тийиш:*

-тибине жана түрүнө карабастан Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мамлекеттик же жеке менчик уюмдарында;

-башталгыч жана орто кесиптик билим берүүчү уюмдарында;

-эл аралык билим берүүчү жана башка мамлекеттик, өкмөттүк эмес билим берүү уюмдарында;

-Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинде;

-Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министирлигинин лицензиялоо бөлүмүндө;

-Улуттук тестирлөө борборунда;

-Кыргыз Билим берүү Академиясында жана башка мамлекеттик илимий изилдөө институттарында;

-билим берүү системасындагы кызматкерлерди кайра даярдоо жана билимин жогорулатуу институттарында (борборлордо, курстарда);

-мамлекеттик билим берүүнү башкаруунун аймактык органдарында;

-жергиликтүү мамлекеттик башкаруучулук жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарында.

1.2. Жалпы билим берүүчү уюмдары үчүн негизги нормативдик документтердин системасы

- «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы;

- Кыргыз Республикасынын Президентинин «Инсандын руханий-адеп-ахлактык жана дене тарбиясы жөнүндөгү» Жарлыгы, 2021-жылдын 29-январындагы №1 жарлыгы;

- 2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук программасы, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 12-октябрындагы №435жарлыгы боюнча;

- Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2021-жылдын 25-декабрындагы Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасын ишке ашыруу боюнча Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин иш-чаралар планын бекитүү жөнүндөгү" №352 токтому;

- Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 22.07.2022-жылдагы «Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартын бекитүү жөнүндөгү» №393 токтому;

- 2021-2040-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясы;

- Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2021-жылдын 4-майындагы, №200 «Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүүнүн 2021-2040-жылдарга карата программасын бекитүү жөнүндөгү» токтому;

- Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдары үчүн базистик окуу планы.

1.3. Негизги түшүнүктөр жана терминдер

Бул предметтик стандартта түшүнүктөрдүн, терминдердин, аныктамалардын төмөнкү системасы белгиленген:

Айлана - чөйрө – өз ара байланышкан табияттык, техногендик-табияттык, техногендик объекттердин жана кубулуштардын бүтүн системасы, адамдардын өмүрүнө, саламаттыгына, чарбачылык ишмердүүлүгүнө жана эс алуусуна таасир тийгизген табигый-жасалма реалдуулук.

Географиялык маданият – дүйнөнүн географиялык сүрөтүн, географиялык ойломду, географиянын методдору менен тилин өзүнө камтыган жалпы адамзаттык маданияттын бөлүгү.

Географиялык компетенттүүлүк – окуучулардын жаратылышты, калкты, чарбаны жергиликтүү, региондук жана глобалдык деңгээлде өнүктүрүүнүн мейкиндик аспекттерин жана себептик-натыйжа байланыштарын талдоого жөндөмдүүлүгү; географиялык картаны колдонуп, маданий-тарыхый жана социалдык-экономикалык аспектилерди бөлүп көрсөтүү менен эсте калуучу сыйымдуу образдарды (шаарларды, жерлерди, аймактарды, өлкөлөрдү, региондорду) түзүү; географиялык жана маалымат мейкиндигинде багыт алуу жөндөмдүүлүгү.

Геомаалыматтык компетенттүүлүк – окуучунун ГИС-технологиясынын каражаттары менен иштөөнүн ар кандай ыкмаларынын негизинде географиялык маалыматты алууга, кайра түзүүгө, аны ар кандай маселелерди чечүү үчүн жемиштүү колдонууга жөндөмдүүлүгү: географиялык системаларды таанып билүү, өздөштүрүү жана трансформациялоо (планетардык масштабга ээ болгон географиялык кабыктан бир тектүү жаратылыш шарттары бар жердин чакан участогуна чейин), мында болуп жаткан географиялык процесстерди моделдөө жана алардын өнүгүү тенденцияларын келечекке божомолдоо.

Географиялык ой жүгүртүү – географиялык чындыкты чагылдырган, анын өнүгүүсүн өз ара аракетте жана өз ара байланышта караган ойлом.

Геомаданий мейкиндик (ГММ) – бул ар кандай аймактык системалардын: жаратылыштык (ЖАК), экономикалык, адамдардын аймактык коомдоштуктарынын ж.б. өз ара аракеттенүүсүнүн натыйжасында пайда болгон системалуу аймактык түзүлүш. Маданият жана анын компоненттери мейкиндиктик мүнөзгө ээ жана бардык географиялык түзүлүштөргө кирип, аларды геомаданиятка айландырат: ЖАК антропогендик (маданий) ландшафттарды камтыйт; аймактык-өндүрштүк комплекстер толугу менен материалдык маданияттын элементтеринен турат; аймактык адамдардын жамааты маданий өнүгүүнүн объектилери жана субъекттери болуп, социалдык-маданий ишмердүүлүктүн алып жүрүүчүсү катары иш алып барат.

Географиялык чөйрө – адам тарабынан тигил же бул ыкма менен, тигил же бул өлчөмдө өздөштүрүлгөн, коомдук өндүрүшкө тартылган жана адамзат коомунун жашоосунун материалдык негизин түзгөн географиялык кабыктын бөлүгү.

Геоэкологиялык компетенттүүлүк – окуучулардын, адамдар менен аймактын жана жаратылыш чөйрөсүнүн ортосундагы өз ара байланыштардын татаал системасын баалоо, жаратылыштык-социалдык дүйнөгө карата баалуу мамилени иштеп чыгуу жөндөмдүүлүгү. Төмөнкү негизги компоненттер менен мүнөздөлөт: глобалдык жана аймактык экологиялык өзгөрүүлөрдү жана көйгөйлөрдү, келечекке болжолдоолорду, өз өлкөсүндө, дүйнөдө күтүлүүчү терс жана оң натыйжаларды талдай билүү; жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу жана айлана-чөйрөнү сактоо боюнча конкреттүү аракеттерге даяр болуу жана айлана-чөйрөдө аң-сезимдүү адеп-ахлактык-укуктук жүрүм-турумга даяр болуу; экологиялык көйгөйлөрдүн гендердик аспектилерин түшүнүү.

Дүйнөнүн географиялык сүрөтү – заманбап география тармагындагы изилдөө жана практикалык иштердин жүрүшүндө алынган жана текшерилген илимий билимдердин негизинде турган географиялык маданияттын элементи, ал адам баласынын табият жана коом тууралуу түшүнүктөрүн, аларга болгон мамилесин чагылдырат.

Жашыл көндүмдөр – бул туруктуу жана ресурстарды үнөмдөөчү коомду жашоо, өнүктүрүү жана колдоо үчүн зарыл болгон билимдер, жөндөмдөр, баалуулуктар жана мамилелер.

Жашыл экономика – адамдын жердин ресурстарына жоопкерчиликтүү мамилесин болжолдогон, бакубаттуулуктун өсүшү менен жаратылыш ресурстарын сактоонун ортосунда акылга сыярлык компромиссти табууга багытталган экономикалык өнүгүүнүн модели.

Методология – бул натыйжага жетүү үчүн теориялык жана практикалык иш-аракеттерди уюштуруунун принциптеринин жана жолдорунун тутуму.

Предметтин концепциясы – географиялык билим берүүнү өнүктүрүүнүн базалык принциптерине, артыкчылыктарына, максаттарына, милдеттерине, негизги багыттарына көз караштардын системасын билдирет, ошондой эле механизмдерди, инструменттерди, ресурстук камсыздоону, максаттуу көрсөткүчтөрдү жана аны ишке ашырууда күтүлгөн натыйжаларды аныктайт.

Ресурстук камсыздоо –жаратылыш ресурстарынын чоңдугу менен аларды пайдалануунун масштабдарынын ортосундагы катыш.

Туруктуу өнүгүү – бул жаратылышты, коомду жана цивилизацияны инновациянын негизинде туруктуу өнүктүрүү үчүн жаратылыш ресурстарын пайдалануу модели, мында айлана-чөйрөнү сактоо менен адамдын турмуштук муктаждыктарын канааттандырууга жетишилет.

Экологиялык ой жүгүртүү – бул табигый жана гуманитардык экологияга негизделген адамдын табигый чөйрө менен болгон мамилесин (байланыштарын жана өз ара көз карандылыктарын) түшүнүү жана баалоо.

2-БӨЛҮМ. ПРЕДМЕТТИН КОНЦЕПЦИЯСЫ

2.1. Окутуунун максаттары жана милдеттери

Учурдагы география – физика, химия, биология, математика, информатика, ошондой эле экономика жана социология сыяктуу илимдердин акыркы жетишкендиктерине таянган татаал илим. Башкача айтканда, география табигый-математикалык жана коомдук илимдерди интеграциялаган илимдин тармагы болуп эсептелет. Ушуга байланыштуу мектептик география бүгүнкү күндө мектеп программасында эң маанилүү предметтердин бири болуп саналат, анткени. “Жаратылыш – Адам – Чарба – Айлана-чөйрө” интегралдык системасын окуп-үйрөнөт. География окуу предмети катары бардык табигый, социалдык жана экономикалык тутумда өнүгүп жаткан дүйнөнү андоо менен, алардын өнүгүүсүнүн бардык этаптарын жана аларда болуп жаткан бардык өзгөрүүлөрдү окуп-үйрөнөт.

Мектепте окуу процессинде калыптанган географиялык компетенттүүлүктөр мектеп бүтүрүүчүлөрүнө глобалдык жана татаал заманбап дүйнөгө ыңгайлашууга жардам берет, аларды жашоонун ар кандай чөйрөлөрүндө пайда болгон көйгөйлөрдү өз алдынча чечүүгө даярдайт.

География боюнча предметтик стандарт предметти изилдөөнүн төмөнкү максаттарын жана милдеттерин аныктайт.

Географиялык билим берүүнүн максаты-географиялык компетенттүүлүктүн комплексине ээ болгон, социалдык өнүгүүгө жана айлана-чөйрөгө терс таасирин тийгизүү жагынан сынчыл ой жүгүртүүгө, кырдаалды баалоого жана өз ишинин кесепеттерин болжолдоого жөндөмдүү, активдүү жарандык позициясы бар сабаттуу инсанды калыптандыруу.

Предметти окутуунун милдеттери:

- окуучуларды табигый, социалдык жана экономикалык системалардын иштеши жана алардын өз ара аракеттенүүсү менен тааныштыруу;
- окуучуларга жаратылышта жана коомдо болуп жаткан өзгөрүүлөрдү баалоого үйрөтүү;
- окуучуларды өз Мекенинин өнүгүшүнө позитивдүү салым кошууга үйрөтүү, башка маданиятты жана салттарды урматтоого тарбиялоо;
- глобалдык экологиялык көйгөйлөр сыяктуу маселелер боюнча маалыматты түшүнүү жана сын көз менен баалоо;
- коомду туруктуу өнүктүрүүнүн негизги принциптерине ылайык аракеттенүүгө, экологиялык жактан коопсуз туруктуу жашоо образын практикалоого үйрөтүү.

2.2. Предметти түзүүнүн методологиясы

Методология – бул натыйжага жетүү үчүн теориялык жана практикалык иш-аракеттерди уюштуруунун принциптеринин жана жолдорунун тутуму.

Географиялык билим берүү жалпы орто билим берүү системасында башкы орундардын бирин ээлейт жана дүйнөнү түшүнүүнүн негизи болуп саналат, окуучулардын географиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууну камсыз кылат. Мектеп географиясынын бардык баскычтары үчүн интегративдик функцияны аткарган негизги өзөктүү жана өтмө түшүнүк "жаратылыш - адам - коом-айлана-чөйрө"болуп саналат.

Географиялык билим берүүнүн эл аралык хартиясынын бирдиктүү жалпы документи географиялык билим берүүнүн негизги концепциясы болуп саналат. Анда азыркы учурда билим берүү процессинин бардык катышуучулары үчүн зарыл болгон географиялык

билим берүүнүн негизги принциптери баяндалган. Бул документке ылайык, география окуу предмети катары белгилүү бир аймакка карата колдонулган адам менен айлана-чөйрөнүн өз ара аракеттенүү маселелерин түшүнүү болуп саналат. Төмөндө ушул суроолордун негизги мазмуну келтирилген.

Адамдардын жана объекттердин географиялык жайгашуусу (саясий-географиялык, экономикалык-географиялык) жергиликтүү, аймактык, улуттук жана глобалдык өз ара көз карандылыкты түшүнүүнүн зарыл шарты катары.

Географиялык объектилер жана аймактар, алардын ар кандай физикалык (рельеф, топурак, климат, дарыя жана көл тармагы, өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсү) жана социалдык (маданият, калктуу конуштар, социалдык-экономикалык тутумдар жана адамдардын ишенимдерине жана философиялык ишенимдерине ылайык жашоо образы) мүнөздөмөлөрү. Географиялык объекттердин физикалык өзгөчөлүктөрүн жана айлана-чөйрөнүн адамдын жашоосуна тийгизген таасиринин мүнөзүн билүү адамдар менен географиялык объекттердин өз ара аракеттенүүсүн түшүнүүнүн негизи болуп саналат.

Адам менен айлана-чөйрөнүн өз ара аракети, алардын иш-аракеттеринин мүнөзүндөгү айырмачылыктардан улам, алар ар кандай маданий ландшафттарды жаратат. Бир жагынан, аларга айлана-чөйрөнүн физикалык өзгөчөлүктөрү таасир этсе, экинчи жагынан, аны гармония пейзаждарын жана конфликт пейзаждарын камтыган маданий чөйрөгө айландырышат.

Жаратылыш ресурстары жер бетинде бирдей эмес экенин түшүнүүгө алып келген мейкиндиктик бөлүштүрүү жана өз ара аракеттенүү. Дүйнөнүн бир дагы өлкөсү өзүнө керектүү нерселердин бардыгын толук камсыздай албайт. Ушуга байланыштуу, калктуу конуштар ресурстарды жана маалыматтарды алмашуу үчүн транспорт жана байланыш тутумдары менен байланышкан. Мейкиндиктеги диффузияны жана өз ара аракеттенүүнү изилдөө товарларды, маалыматтарды алмашуу, ошондой эле миграциянын натыйжасында адамдардын учурдагы кызматташтыгын түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Бул ошондой эле көйгөйлөрдү аныктоого жана түшүндүрүүгө жана региондук, улуттук жана эл аралык деңгээлде кызматташуунун багыттарын иштеп чыгууга өбөлгө түзөт.

Аймактар. Региондордун интеграцияланган системасы планетардык экосистеманын концепциясынын негизи болуп саналат. Дүйнөлүк системанын алкагында бул региондордун ичинде болуп жаткан түзүмдөрдү жана процесстерди түшүнүү адамдардын жашоо образынын жана өнүгүү келечегинин регионалдык жана улуттук өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөтүүнүн негизи болуп саналат. Бөлүнүүнүн жана эмгектин регионалдык өзгөчөлүктөрүн жана бул бөлүнүүнүн структуралык теңсиздикке жана гендердик теңчилик маселелерине тийгизген таасирин эске алуу маанилүү.

География предмети үчүн өзүнчө негизги жана концептуалдык пункт окуучуларга геоэкологиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу болуп саналат. Окуучулар адамдардын иш-аракеттери жаратылышка терс таасирин тийгизерин, маалыматты, көндүмдөрдү жана шаймандарды туура колдоно билүү, айлана-чөйрөгө пайдалуу чечимдерди кабыл алуу, алардын жаратылышка болгон мамилесин аныктаган этиканы сактоо менен экологиялык көйгөйлөрдөн алыс болууга болот.

Окуучуларга төмөнкүлөрдү көрсөтүү маанилүү:

- айлана-чөйрөнүн, экономикалык жана социалдык өнүгүүнүн көйгөйлөрү эл аралык мүнөзгө ээ жана улуттук чек аралары жок, ошондуктан жергиликтүү, регионалдык, улуттук жана эл аралык көйгөйлөрдү чечүү жолдорун ар тараптуу издөө зарыл;

- адамдардагы жоопкерчилик сезими билим берүү аркылуу өнүгөт. Алынган маалыматты иштеп чыгууга жөндөмдүү компетенттүү адамдардын колунда канчалык көп билим болсо, айлана-чөйрөгө келтирилген зыянды азайтуу мүмкүнчүлүгү ошончолук жогору болот;

- билими жана тажрыйбасы бар ар бир адам курчап турган жаратылыш чөйрөсүн сактоого, коомдун туруктуу өнүгүүсүнө жетишүүгө олуттуу салым кошо алат.

География предемти боюнча стандарт төмөндөгү жалпы илимий мамилелерге негизделет:

- **комплекстүү өлкө таануу мамилеси,** ал бүтүндүк идеясын жана географиянын биримдигин ишке ашырат, анын бардык көрүнүштөрүндө адамдын жашоосу жүрүп жаткан мейкиндикти уюштуруунун бирдиктүү окуусунун алкагында табигый-тарыхый, экономикалык жана социалдык мамилелерди синтездейт. Бул ыкманы ишке ашырууда адамдардын жашоосунун жана ишмердүүлүгүнүн мейкиндик ар түрдүүлүгүн, географиялык чөйрөдө адамдын жана адамзаттын ролун, дүйнөлүк цивилизациянын өнүгүшүнө адамдардын салымын изилдөө аркылуу предметтин гуманисттик жана маданий потенциалы ачылат;

- **тарыхый-географиялык мамиле** азыркы географиялык мазмундун ажырагыс бөлүгү болуп саналат, анткени көптөгөн географиялык процесстер жана кубулуштар алардын ортосундагы тарыхый-географиялык байланыштарды орнотууда тарыхый өнүгүүнүн өзгөчөлүктөрү менен түшүндүрүлөт. Өзгөчө көңүл предметтин мазмунунун тарыхый - маданий аспектилерине: ар кандай элдердин маданияты – алардын турмуш-тиричилиги, тили, дини, улуттардын калыптанышынын этникалык өзгөчөлүктөрү, планета катары жердин географиялык ачылыштар жана изилдөө тарыхы ж. б. бөлүнөт;

- чөйрөлүк мамиле "адам – жаратылыш – чарба – айлана-чөйрө" тутумун изилдөөнү чагылдырат жана окуучулардын географиялык мейкиндик түшүнүгүн кеңейтүүгө кызмат кылат;

- **геоэкологиялык мамиле** географиялык жана экологиялык билимдер системасын олуттуу түрдө байытат, географияны экологиялаштыруу идеясын билимдердин үч түрүн: жаратылышты коргоо, адаптациялоо жана экологиялык коркунуч (коопсуздук) менен байланышкан антропоэкологиялык жана туруктуу жана экологиялык жактан коопсуз өнүгүү үчүн билим берүүнүн мазмунунун талаптарына жооп берген жаратылышты сарамжалдуу пайдалануну анын мазмунуна жайылтуу менен ишке ашырат. Мындай мамиле жаратылыштын туруктуу өнүгүшүнө, социум жана экономика үчүн зарыл, ал жаңы көз караштарды калыптандырууга, айлана-чөйрөгө баалуу мамиле кылууга багытталган. Мектеп география курсунда окуучулар жердин табигый, социалдык, экономикалык системаларынын бүтүндүгү, туруктуулугу жана туруксуздугу жөнүндө түшүнүктөрдү калыптандырат. Туруктуу өнүгүү идеясы адамды анын жашоо чөйрөсү, жашоонун көбөйүү шарттары менен ажырагыс байланышта кароону камтыйт жана жаратылышты туруктуу өнүктүрүүнүн, айлана-чөйрөнү коргоонун жана коомдун өнүгүшүндө социалдык адилеттүүлүктүн негизги негизи болуп саналат. Мындан тышкары, адамзаттын глобалдык көйгөйлөрүн изилдөөгө, алардын пайда болуу себептерин, маңызын жана чечүү жолдорун аныктоого мүмкүндүк берет. Мындан улам географиялык билим берүүнүн мазмунуна "Туруктуу өнүгүү кызыкчылыгында билим берүү (ТӨБ)" идеясын - глобалдык экологиялык

көйгөйлөрдү, физикалык-географиялык шарттардын жаратылышка жана адамдын жашоосуна тийгизген таасирин, адамдын айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин, жаратылыш ресурстарын туруктуу пайдалануу, биологиялык түрлөрдүн кыскаруу коркунучу ж. б. киргизүү зарылдыгы келип чыгат;

- **маданий мамиле** предметтин мазмунуна социомаданий компонентти киргизүүнү камтыйт, окутууда адамдын ишмердүүлүгүнүн продуктусу жана чөйрөсү болуп саналган геомаданий мейкиндигинин концепциясын колдонуу менен физикалык кубулуш катары эмес, адам менен болгон мамиледе анын аң-сезиминде образдуу чагылдырылган ишмердүүлүктүн натыйжасы катары кабыл алынат;

- **компетенттүүлүк мамиле** географиялык компетенттүүлүктү калыптандырууга, б.а. окуучулардын турмуштук маанилүү кырдаалдарда практикалык маселелерди чечүү үчүн үйрөнгөн билимдерин, көндүмдөрүн, реалдуу жашоодо иштөө ыкмаларын колдонууга даярдыгына көңүл бурат.

2.3. Предметтик компетенттүүлүктөр

"География" предметинин максаттарына жана милдеттерине ылайык 6-11- класстарда үч предметтик компетенттүүлүк аныкталган. Алар: **геомаалыматтык, геоэкологиялык, геомаданий.**

Географиялык предметтик компетенттүүлүктөр–географиянын окуу предметинин алкагында өзгөчө маниге ээ болгон негизги компетенттүүлүккө карата жеке болуп саналган билим берүүнүн натыйжалары. *Географиялык компетенттүүлүктүн маңызы*–дүйнөнүн бир бүтүн картинасын көрүү, географиялык мейкиндиктин көп түрдүү процесстери жана кубулуштары жөнүндө билимдерди колдонуу жана чечиле турган маселелерге жана болгон жагдайларга ылайыкташтыруу жөндөмдүүлүгү.

Геомаалыматтык компетенттүүлүк маалыматтарды чогултуу, иштеп чыгуу, сактоо жана пайдалануу, далилдүү тыянактарды түзүү боюнча окуучулардын компетенцияларын камтыйт. Окуучулар маалымат менен иштөө маданиятын өздөштүрүшөт:

- жетишпеген маалыматты максаттуу издөө, айрым фрагменттерди салыштыруу, бирдиктүү талдоо жана гипотеза жасоо көндүмдөрү;
- жалпы мазмундан башкы нерсени баса билүү, айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүнүн ар кандай куралдарын колдонуу жөндөмдүүлүгү;
- географиялык документтерди (карталар, диаграммалар, сүрөттөр, илимий тексттер) талдоону жана чечмелөөнү билүү;
- иштин ар кандай түрлөрүн географиялык маалыматтын (картографиялык, статистикалык, тексттик) айрым булактары, ЖМК, интернет менен айкалыштыра билүү:
- маалыматты өз алдынча издөөнү, талдоону, тандап алууну, аны өзгөртүп түзүүнү, сактоону, берүүнү жана техникалык каражаттардын жана маалыматтык технологиялардын жардамы менен презентациялоону жүргүзүү;
- картаны, географиялык жана статистикалык маалыматтарды колдонуп, эсептөөнүн натыйжаларын чагылдырган диаграммаларды жана таблицаларды түзө билүү;
- айлана-чөйрөнү изилдөө үчүн географиялык приборлорду колдоно билүү;

- географиялык маалыматты жазуу жана оозеки түрдө баяндай билүү;
- географиялык объекттердин комплекстүү мүнөздөмөсүн берүү жана мейкиндик жана убакыт боюнча багыт;
- географиялык процесстерди жана кубулуштарды түшүндүрө билүү;
- алгоритмдерди план түрүндө географиялык объекттерди, процесстерди жана кубулуштарды, логикалык схемаларды, структуралык моделдерди мүнөздөө жөндөмү;
- объекттерди жана кубулуштарды таануу боюнча көрсөтмөлөрдү туура аткаруу, маалыматты кайра чыгаруу жөндөмдүүлүгү;
- географиялык объекттердин жайгашкан жерин картада ж. б. көрсөтө билүү;
- географиялык түшүнүктөрдү, аныктамаларды колдонуу менен ойлорду түзө билүү.

Геоэкологиялык компетенттүүлүк–адамдардын, аймактын жана жаратылыш чөйрөсүнүн ортосундагы өз ара байланыштардын татаал системасын баалоо, окуучулардын жаратылыш–социалдык дүйнөсүнө карата баалуу мамилени иштеп чыгуу жөндөмдүүлүгү менен төмөндөгүлөргө жетише алат:

- жер бетинде болуп жаткан процесстерге жана кубулуштарга талдоо жүргүзүү жана анализдин натыйжаларын жалпылоо;
- учурдагы геоэкологиялык көйгөйлөрдү баалоо жана болжолдоо;
- айлана-чөйрөнү коргоонун мааңызын жана турмуштук маанилүүлүгүн түшүндүрүү.

Геомаданияттык компетенттүүлүк жалпы маданий компетенттүүлүктүн географиялык компонентин чагылдырат. Окуучулар маданий багыттын төмөнкү мазмунун өздөштүрүшү керек:

- этнографиялык маданияттын курамдык бөлүгү катары улуттук каада-салттарды жана үрп-адаттарды билүү;
- элдердин маданий-тарыхый өзгөчөлүктөрү;
- конкреттүү аймактарда калкты жайгаштыруу, чарба жана жаратылыш шарттарынын ортосундагы өз ара байланышты аныктоо;
- этнографиялык маданияттын курамдык бөлүгү катары адамдын чарбалык ишинин ар кандай түрлөрүнүн жаратылышка тийгизген таасиринин жана жаратылыштын адамдардын чарбалык ишине жана тиричилигине, каада-салттарына жана үрп-адаттарына тийгизген таасиринин деңгээлин аныктоо;
- элдердин маданий-тарыхый билимдеринин өзгөчөлүктөрүн;
- конкреттүү аймактарда калкты, чарбаны жайгаштыруудагы жана жаратылыш шарттарынын ортосундагы байланыштарды аныктоо.

2.4. Негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн байланышы

Негизги компетенттүүлүктөр (маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, өзүн-өзү билүү жана көйгөйлөрдү чечүү) Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүсүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты менен аныкталып, географияны окуп-үйрөнүүдө табигый илимий билим берүү тармагынын компетенттүүлүгү (илимий суроолорду таануу жана коюу; кубулуштарды илимий түшүндүрүү (чечүү); илимий далилдерди колдонуу) аркылуу калыптанат, алар негизги компетенттүүлүктүн курамдык бөлүгү болуп саналат. Жогоруда көрсөтүлгөн компетенттүүлүктөр географиялык компетенттүүлүктүн деңгээлинде конкреттештирилет. Натыйжада окуучулардын

негизги компетенттүүлүккө ээ болуу деңгээли географиялык компетенттүүлүктү (геомаалыматтык; геоэкологиялык; геомаданий) өздөштүрүү деңгээлине түздөн-түз көз каранды болот. Муну төмөнкү 1,2-таблицаларда көрсө болот:

1-таблица. Негизги, табигый илимий билим берүү жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн өз ара байланышы

Негизги компетент-түүлүктөр	**Табигый илимий билим берүү тармагынын компетент-түүлүктөрү**	**Географиялык компетент-түүлүктөр**	Сыпатталышы
Маалыматтык	**Илимий суроолорду таануу жана түзүү**	Геомаалыматтык	Бул компетенттүүлүк окуучулардын изилдөө көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган. Окуучулар негизги географиялык түшүнүктөрдү түшүндүрүүнү, процесстерге жана кубулуштарга мүнөздөмө берүүнү, мамилелерди жана мыйзам ченемдүүлүктөрдү талдоо менен көйгөйлөрдү аныктоону үйрөнүшөт. Илимий далилдерге негизделген аргументтерди башка ойлорго негизделген аргументтерден айырмалоо; ар кандай булактардан (гезит, интернет, журнал) илимий аргументтерди жана далилдерди салыштыруу жана баалоо.
Социалдык-коммуникативдик	**Кубулуштардын илимий түшүндүрмөсү**	Геоэкологиялык	Геоэкологиялык көйгөйлөрдү жөндөмдүүлүк аркылуу таануу, көрсөтүү жана баалоо: тиешелүү географиялык, экологиялык, табигый илимий билимдерди колдонуу; геоэкологиялык көйгөйлөрдү чечүүгө багытталган моделдерди жана түшүнүктөрдү түзүү; геоэкологиялык көйгөйлөрдүн өнүгүшүнүн болжолдуу божомолдорун жана гипотезаларын сунуштоо.
Өзүн-өзү таануу жана көйгөйлөрдү чечүү	**Илимий далилдерди колдонуу**	Геомаданий	Жөндөмдүүлүктөрдү камтыган маданий компоненттин мазмуну менен географиялык маалыматты талдоо жана баалоо: маалыматты көрсөтүүнүн бир формасын экинчисине которуу; маалыматты талдоо, чечмелөө жана тиешелүү тыянактарды чыгаруу.

2-таблица. Предметтик жана негизги компетенттүүлүктөрдүн өз ара байланышы

Негизги компетенттүүлүк	**Геомаалыматтык**	**Геоэкологиялык**	**Геомаданияттык**
Маалыматтык / айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүнүн ар кандай куралдарын колдонуу мүмкүнчүлүгү	Жаратылыштын өнүгүшүнүн мейкиндик аспектилерин жана себеп - натыйжа байланыштарын талдайт, жергиликтүү, региондук жана глобалдык деңгээлдердеги чарбалардын, калктын демографиялык процесстерин географиялык карта боюнча аныкташат.	Глобалдык жана аймактык экологиялык өзгөрүүлөрдү, көйгөйлөрдү, келечекке болжолдоолорду, өз өлкөсүндө, дүйнөдө күтүлгөн терс жана оң натыйжаларды талдайт.	Жеке инсандын курчап турган иш-аракетинде жеке ийгиликтүү иштөө мүмкүнчүлүктөрүн баалайт.
Социалдык-коммуникативдик / башка адамдар менен өз ара аракеттенүү жөндөмү	Маданий-тарыхый жана социалдык-экономикалык аспектилерди бөлүп көрсөтүү менен эсте каларлык образдарды (шаардын, аймактын, аймактын, өлкөнүн образын) жаратат.	Жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу жана айлана-чөйрөнү сактоо боюнча конкреттүү аракеттерге даяр.	Өз өлкөсүндө (кайсы болбосун башка өлкөдө) ар кандай турмуштук кырдаалдарда конструктивдүү коммуникациянын формаларын билет, ар кандай этномаданий системалардагы адамдарга гумандуу мамиле кылат.
Өзүн-өзү таануу жана көйгөйлөрдү чечүү / өзүнүн потенциалдуу жана актуалдуу касиеттерин, жеке, индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн, башка адамдар менен болгон	Географиялык жана маалымат мейкиндигинде багыт алат.	Айлана - чөйрөдө жана коомдо аң-сезимдүү моралдык-укуктук жүрүм-турумга даяр.	Географиялык, геологиялык, гео маданий билимдерди колдонууга оң түрткү.

мамилесин билүү жөндөмдүүлүгү			

2.5. Мазмундук линиялар. Окуу материалынын мазмундук тилкелери жана класстар боюнча бөлүштүрүү

Мазмундук тилкелер предметтин мазмунунун негизги компоненттерин аныктайт, анын мазмунунун, түшүнүктөрүнүн бөлүмдөр жана темалар аркылуу өткөн негизги түшүнүктөр.

Предметтин мазмундук тилкелери-бул география предметинин бардык окуу материалдарын жана окуучулардын географиялык компетенцияларын калыптандыруунун технологиялык ыкмаларын жалпылаган негизги географиялык идеялар жана түшүнүктөр. "География" предметинин 6-11-класстарынын мазмундук тилкелери: **географиялык мейкиндик, географиялык маданий ар түрдүүлүк, заманбап дүйнөнүн туруктуу өнүгүүсү** болуп эсептелет.

Предметтин фундаменталдык өзөгү бири-бири менен байланышкан жана бири-бирин толуктап турган 3 мазмундук сызыктан турат:

- методологиялык жана система түзүүчү мүнөздөгү негиз болуучу илимий билимдер;
- ар тараптуу окуу иш-аракеттери, ар кандай предметтик чөйрөлөрдө окуучулардын кеңири багытын ачкан иш-аракеттердин жалпыланган ыкмалары;
- билим берүү программаларын өздөштүрүүнүн натыйжаларын баалоо системасы.

3-таблица. Географиялык билим берүүнүн мазмундук тилкелери

№	Мазмундук линиялар	Мүнөздөмө
1	**Географиялык мейкиндик**	Бул өтмө линиянын мазмуну, биринчи кезекте, картаны окуу, картографиялык маалыматты талдоо жана чечмелөө, визуализацияларды түзүү, аймактардын физикалык-географиялык, саясий-географиялык жана экономикалык-географиялык абалын аныктоо болуп саналган убакыт жана мейкиндик боюнча багыт алуу көндүмдөрүнө окуучуларды окутууга багытталган. Ошондой эле окуучулар географиялык чөйрөдөгү мейкиндик-убакыт мамилелери, географиялык кубулуштардын таралышы, процесстер жана мыйзам ченемдүүлүктөр, географиялык номенклатура, топонимика, отурукташууга жана экономикага таасир

		этүүчү тарыхый-географиялык окуялар жөнүндө түшүнүк алышат.
2	**Географиялык маданий ар түрдүүлүк**	Бул линиянын максаты – окуучуларга коомдун өнүгүшүнө таасир этүүчү социалдык-экономикалык, геосаясий, демографиялык жана миграциялык процесстер жөнүндө билим берүү, географиялык маданий мейкиндик жөнүндө, дүйнө калкынын этностук, диний курамынын көп түрдүүлүгү, адамзаттын маданий мурасы жөнүндө түшүнүк түзүү; окуучуларга глобалдык жана региондук географиялык-экологиялык, географиялык-саясий, экономикалык жана социалдык көйгөйлөрдүн пайда болуу себептерин жана механизмдерин, жаратылышты пайдалануу жана табигый-антропогендик системаларды жөнгө салуу принциптерин түшүнүүгө жардам берүү.
3	**Азыркы дүйнөнүн туруктуу өнүгүүсү**	Бул мазмундук линиянын маңызы – бул адамзат цивилизациясынын анын жашоо чөйрөсү менен ажырагыс байланышта өнүгүшү, жашоонун кайра жаралуу шарттары, алар жаратылыштын, социумдун, экономиканын туруктуу өнүгүшүнүн фундаменталдык негизи болуп саналат. Бул мазмундук линия жаратылыш чөйрөсүн, жаратылыш ресурстарын, өлкөлөрдүн жана региондордун экономикалык өнүгүүсү үчүн илимий-техникалык прогресс, чарбаны уюштуруудагын аймактык айырмачылыктар, экономикалык кызматташтыктын эл аралык аспектилердин н маанисин окуучулар түшүнүүнү камсыз кылат, ошондой эле жеке, коомдук жана кесиптик иш-аракеттерде аларды андан ары колдонуу үчүн баштапкы компетенттүүлүгүн түзүүгө өбөлгө түзөт.

4-таблица. Мазмундук тилкелер жана класстар боюнча окуу материалдарынын бөлүнүшү

Мазмундук линиялар	Окуу материалдары					
	6 - класс	**7- класс**	**8 - класс**	**9 - класс**	**10-класс**	**11-класс**
Географиялык мейкиндик	Традициялык жана заманбап изилдөө ыкмалары. Географиялык маалымат тутумдары (ГИС). Аймакты сүрөткө тартуунун түрлөрү. Аймактын планы. Глобус. Географиялык карта. Географиялык кабык жана анын компоненттери: литосфера, гидросфера, атмосфера жана биосфера. Жердин геосфераларында болуп жаткан процесстер жана кубулуштар - жер кыртышынын кыймылы, ички	Жердин жаратылыш өзгөчөлүктөрү. Литосфералык плиталардын кыймылынын теориясы. Жердин азыркы рельефинин калыптануу процесстери. Аба массасынын циркуляциясы, климатты калыптандыруучу факторлор жана климаттын пайда болушуна алардын таасири. Жердин климаттык алкактары жана климатынын типтери. Океандардын суулары жана климаттын пайда болушуна тийгизген	Кыргызстан дүйнө картасында, анын физикалык-географиялык абалы. Кыргызстандын аймагынын геологиялык өнүгүү тарыхы, анын рельефи жана пайдалуу кендери. Кыргызстандын аймагынын климаты Евразиянын жана Борбордук Азиянын үстүндөгү аба массаларынын жалпы айлануусуна жараша жана жергиликтүү шарттарга көз карандылыгы. Ички суулары жана алардын рельефке жана климатка көз карандылыгы. Жергиликтүү	Кыргыз Республикасынын экономикалык-географиялык абалы. Административдик-аймактык түзүлүш. Жаратылыш ресурстары-республиканын экономикасын өнүктүрүү үчүн база. Минералдык ресурстар-өнөр жайын өнүктүрүү үчүн. Жер, суу, агроклиматтык ресурстар-айыл чарбасын өнүктүрүү үчүн. Улуттук экономиканын структурасы. Өндүрүштү уюштуруунун формалары.	Өлкөнүн ар түрдүүлүгү. Дүйнөнүн саясий картасы. Дүйнө өлкөлөрүнүн мамлекеттик системасы. Дүйнөлүк жаратылыш ресурстары. Калкты жайгаштыруу. Дүйнөлүк экономиканын ири өнөр жай, айыл чарба өндүрүшүнүн, балык чарбасын жана транспорту.	Дүйнөнүн ири аймактарын бөлүп көрсөтүү принциптери. Региондордун жана региондордун жаратылыш-ресурстук дүйнө өлкөлөрүнүн. Ачылыштын жана отурукташуунун тарыхый-географиялык аспектилери дүйнө өлкөлөрүнүн аймактары. Калктын жайгашуусу жана

	жана тышкы процесстердин таасири астында рельефтин негизги формаларынын пайда болушу жана өзгөрүшү. Океандар жана башка орбиталарындагы менен өз ара аракеттенүү, суу жер жана алардын негизги өзгөчөлүктөрү. Аба ырайы жана климат, аба ырайынын элементтери, климаттын калыптанышына таасир этүүчү факторлор. Суунун айланышы, суу жана аба массаларынын айлануусу. Жер бетиндеги жашоонун ар	таасири. Географиялык алкактар жана жаратылыш зоналары. Ландшафттар. Материктердин жана океандардын табигый комплекстери. Материктердин физикалык-географиялык абалы, рельефи, климаты, ички суулары, жаратылыш зоналары. Океандардын физикалык-географиялык абалы, океандардын жаратылышы.	шарттарга жараша топурак-өсүмдүк катмарынын жана жаныбарлар дүйнөсүнүн таралышы. Табигый зоналардын жана ландшафттардын бийиктик алкактуулугу. Кыргызстандын минералдык, агроклиматтык, суу, жер, биологиялык ресурстары. Кыргызстандын аймагын физикалык-географиялык райондоштуруунун принциптери. Физикалык-географиялык провинцияларга облустарына, райондорго мүнөздөмө.	Өндүрүштү жайгаштыруу факторлору. Тармактар аралык комплекстер. Өнөр жай жана анын алдыңкы тармактары-казып алуу, кайра иштетүү. Отун өнөр жайы, металлургия, курулуш өнөр жайы жана башка тармактар. Айыл чарбасы-өсүмдүк өстүрүүнүн жана мал чарбасынын тармактары. Жеңил жана тамак-аш өнөр жайы, транспорт. Административдик-аймактык региондордун мүнөздөмөсү.		миграциясы региондордо жана дүйнө өлкөлөрүндө

	түрдүүлүгү, биосферанын башка кабыктар менен өз ара аракети. Жаратылыш комплекси жана анын компоненттеринин өз ара аракеттери. Географиялык кабык жана анын мыйзам ченемдүүлүктөрү: бүтүндүгү, ритмдүүлүк, зоналуулугу.					
Географиялык маданий ар түрдүүлүк	Жер калкынын расалык курамы. Ар кандай расалардын өкүлдөрүнүн тышкы белгилеринин айырмачылыктарынын калыптанышына жаратылыштын таасири.	Материктердин жана океандардын ачылышы жана изилдөө тарыхы. Материктердин калкы, элдер жана улуттар. Калктын айлана-чөйрөгө ыңгайлашуусу: кийимдеги, турак жайдагы, иш-аракеттердеги	Кыргызстандын аймагын изилдөө тарыхы. Географиялык изилдөөлөрдүн этаптары. Кыргыз жери, кыргыздардын маданияты жана тиричилиги тууралуу маалыматтар байыркы баштапкы булактарда жазылган. Улуу	Республиканын калкынын сандык жана сапаттык курамы. Демографиялык процесстер-калктын табигый жана механикалык кыймылы. Миграциялык процесстердин себептери.	Дүйнөлүк коопсуздук жаратылыш ресурстары жана жаратылышты пайдалануу. Курчап турган чөйрөнү булгоо маселелери. Демография жана демографиялык саясат. Глобалдык маалымат тармак,	Географиялык өзгөчөлүк региондордун (өлкөлөрдүн) Кыргыз Республикасындагы демографиялык дүйнө өлкөлөрү. Глобалдык геосаясий,

	Калктын отурукташуусу. Калктуу пунктар. Дүйнөнүн саясий картасында элдер жана өлкөлөр.	айырмачылыктар ж.б. жаратылыш шарттарына көз карандуулук. Каада-салттарды, үрп-адаттарды, материктердин калкынын жүрүм-турум ченемдерин калыптандыруу боюнча, руханий жана материалдык маданияттын калыптанышына табияттын таасири.	Жибек жолундагы Кыргызстан-байыркы түрк элдеринин маданий борборлорунун бири.	Шаардык жана айылдык калк. Республиканын аймагында калкты жайгаштыруу. Калктын отурукташуусуна, экономиканын, маданияттын, туризмдин өнүгүшүнө жаратылыш ресурстарынын таасири. Эмгек ресурстары. Өндүрүштүк эмес чөйрө-социалдык тейлөө тармактары (билим берүү, саламаттык сактоо, илим, маданият ж.б.) жана кызмат көрсөтүү чөйрөсү. Адамдын табигый чөйрөгө ыңгайлашуусу. Каада-салттарды, ырым-жырымдарды, жүрүм-турум	байланыш, маданият жана саясат. Эл аралык туризм. Дүйнөлүк адамзаттын ЮНЕСКОго кирген жаратылыш жана маданий мурастары.	демографиялык экономикалык, социалдык, экологиялык көйгөйлөр. Дүйнө өлкөлөрүндө адамзаттын дүйнөлүк жаратылыш жана маданий мурасы.

				ченемдерин калыптандыруу боюнча айлана-чөйрөнүн таасири. Адамдын тамак-аш мүнөзүнө жаратылыш-климаттык шарттардын таасири.		
Азыркы дүйнөнүн туруктуу өнүгүүсү	Адамдын литосфера, гидросфера, атмосфера жана биосфера менен өз ара аракети. Адамдын жер кабыктары (жаратылыштын компоненттери) менен өз ара аракеттенүүсүнүн оң жана терс жактары. Жаратылышты коргоо. Жердин климатынын	Калктын материктин жаратылышына тийгизген таасири. Адам баласынын материктертердин жана океандардын жаратылыш ресурстарын өз чарбасына пайдаланышы. Материктерде жаратылышты коргоо жана өзгөчө корголуучу аймактар. Геосистемалардын глобалдык өзгөрүүлөрү.	Кыргызстандын өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактары. Ландшафттын антропогендик өзгөрүүлөрү. Минералдык, агроклиматтык, суу, жер жана биологиялык ресурстарды пайдалануу көйгөйлөрү. Кыргызстандын тоолуу экосистемаларын жана биологиялык ар	Туруксуз өндүрүш жана керектөө. Энергетикалык, экологиялык, азык-түлүк коопсуздугу жана адамдын ден соолугу. Суунун сапаты. Генетикалык жактан өзгөртүлгөн азыктар. Таштандылар. Радиоактивдүү булгануу көйгөйү. Атмосферанын булганышы. Озон катмарынын жукарышы жана бузулушу.	Эл аралык географиялык бөлүнүү жана эмгекти адистештирүү. Экономикалык кызматташтык. Илимий-техникалык прогресс жана дүйнөлүк экономика, жогорку, калдыксыз, энергияны үнөмдөөчү технологиялар. Дүйнөлүк өнөр жайды, айыл чарбасын, балык	Чарбаны уюштуруу (өнөр жай тармактары, Айыл чарба, транспорт) региондордо жана дүйнө өлкөлөрүндө. Региондордун жана дүйнө өлкөлөрүнүн чарбалык адистешүүсү. Региондордогу жана дүйнө жүзүндөгү өлкөлөрдөгү

	өзгөрүшү жана бул өзгөрүүнүн себептери. Климаттын өзгөрүшүнүн ден соолукка, тамактанууга жана адамдын жашоо шартына тийгизген таасири. Кооптуу табигый кубулуштардын пайда болушуна таасир этүүчү себептер: жер титирөө, кар көчкү, сел, жер көчкү, кургакчылык, бороон, үшүк, өрт. Табигый кырсыктар, табигый кырсыктардын коркунучун азайтуу жана өзгөчө кырдаалдарда жүрүм-турумдун негиздери.	Глобалдык экологиялык көйгөйлөр жана алардын мүнөздөмөлөрү	түрдүүлүгүн сактоо жана сарамжалдуу пайдалануу. Кыргызстандын Кызыл китеби. Кыргызстандын геоэкологиялык проблемалары – чөлгө айлануу, жайыттардын деградациясы, токой массивдеринин азайышы, мөңгүлөрдүн эриши жана башкалар. Кыргызстандын жаратылышын туруктуу өнүктүрүү.	Климаттын өзгөрүшүнүн экономикага тийгизген таасири. Суу ресурстарынын жана топурак катмарынын булганышы. Табигый жана техногендик кырсыктар, Республиканы туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы. Минералдык ресурстарды туруктуу пайдалануу жана тоо-кен казып алуу өнөр жайын өнүктүрүүнүн экологиялык терс кесепеттерин болтурбоо. "Жашыл" экономиканы өнүктүрүү жолдору. Климаттын	чарбасын жана транспортту өнүктүрүү.	субаймактык экономикалык айырмачылыктар. Илим жана каржы: технопарктар, технополистер, аймактын (өлкөнүн) банк борборлору.

				өзгөрүшүн жумшартуу. Калкты коркунучтуу жаратылыш кубулуштарынан коргоо. Экстремалдык шарттарда жүрүм-турум эрежелери.		

2.6. Предмет аралык байланыштар. Өтмө тематикалык линиялар

Предмет аралык байланыштар – окутуунун бүткүл процессин жана анын бардык функцияларын өркүндөтүүнүн дидактикалык шарттары. Предмет аралык байланыштарды ишке ашырууга система-структуралык жана мазмундук-ишмердик мамиле кылууда чектеш окуу дисциплиналарынын материалдары кыйла так координацияланат; материалдарды өздөштүрүүнүн илимий жана колдонмо деңгээлдери жогорулайт; билимдердин дидактикалык бирдиктери ирилешет; окуучуларда бекем жана системдүү билимдер, жалпыланган окуу билгичтиктери менен көндүмдөрү калыптанат, алар өз кезегинде, мектеп окуучуларынын өзөктүү жана предметтик компетенттүүлүктөрүнүн калыптануусуна таасир этет.

.

5-таблица. Предмет аралык байланыштардын классификациясы

Классификациянын негизи	Байланыштардын түрлөрү
Оку материалын окуп-үйрөнүү мезгили	Буга чейинки; учурдагы; кийинки (перспективдүү)
Окуу материалынын түзүмү	Фактылардын деңгээлинде; Түшүнүктөрдүн деңгээлинде; Мыйзамдардын деңгээлинде; Теориялардын деңгээлинде; Прикладдык деңгээлинде; Табигый илимдердин изилдөө методдорун колдонуу деңгээлинде.
Билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуу ыкмалары	Репродуктивдүү; продуктивдүү (издөөчүлүк); чыгармачыл (креативдүү).

Буга чейинки байланыштар

-Стандарттын картографиялык-топографиялык маселелерин окуп-үйрөнүү план жана карта, Жердин модели - глобус, полюстар, экватор жөнүндөгү билимдерге (Табият таануу, 5-класс) жана масштаб, бурчтун чоңдугу жана аны өлчөөлөр тууралуу билимдерге (математика, 5- класс) таянууну талап кылат;

-геологиялык-геоморфологиялык билимдердин өнүгүүсү беттин формалары, тоо тектеринин касиеттери жана өз жеринин пайдалуу кендери тууралуу билимдердин (Табият таануу, 5- класс) негизинде жүрүүгө тийиш;

-суунун айланышы, дүйнөлүк океан, кургактыктагы суулар, климат, жаратылыш компоненттеринин өз ара байланышы боюнча билимдерди өздөштүрүү суунун, абанын, кыртыштын касиеттери; жаныбарлар менен өсүмдүктөрдүн жашоо чөйрөсүнүн шарттарынан көз карандылыгы тууралуу маалыматтарды (Табият таануу, 5- класс) эске алуу менен жүргүзүлөт;

-материктердин жаратылыш зоналарын окуп-үйрөнүүдө Жердеги жандуу организмдердин ар түрдүүлүгү (Табият таануу, 5 -класс), топурак жана өсүмдүктөрдүн жашоосундагы анын маааниси (Ботаника, 6- класс) тууралуу билимдерге таянуу талап кылынат;

-экологиянын маселелерин окуп-үйрөнүүдө адам ишмердигинин жаратылыш коомчулуктарына тийгизген таасири, адамдын ден соолугун сактоочу жана бузуучу факторлор тууралуу билимдер (Биология, 7-9 -класстар) эске алынат;

-жаратылышты коргоонун концепцияларын, калдыктарды минималдаштырууну, курчап турган чөйрөнү реконструкциялоону, экологиялык жактан таза технологияларды, калыбына келүүчү жана калыбына келбей турган ресурстарды окуп-үйрөнүү;

- адамдын ишмердиги жана өндүрүштүн таасиринен келип чыккан атмосферадагы химиялык өзгөрүүлөрдү окуп-үйрөнүү;

- суунун сапатынын коомдук мониторинги жана сууда кычкылтектин кармалышы суу эко-системаларынын жашоочуларына кандай таасир тийгизерин окуп-үйрөнүү;

-калыбына келүүчү жана калыбына келбей турган ресурстарды пайдалануу процесстерин жана алардын курчап турган чөйрө үчүн маанисин окуп-үйрөнүү;

-альтернативалуу энергетиканы колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн окуп-үйрөнүү;

-Жердеги климаттын глобалдык жылуу концепциясын окуп-үйрөнүү (Физика жана Химия, 8-11- класстар).

Учурдагы байланыштар

- Географиянын баштапкы курсун окуп-үйрөнүүдө географиялык координаталар тууралуу билимдер тегиздиктеги түз сызыктагы координаталардын октору, параллель түз сызыктар, перпендикуляр (математика, 6 -класс); суунун дүйнөлүк айланышы - жалбырактардын сууну буулантышы (биология, 6- класс); «Атмосфера» деген тема боюнча практикалык иштерди аткаруу графиктер, оң жана терс сандар (математика, 6 -класс) тууралуу билимдер менен коштолот;

-7- класстын география курсунда материктердин жаратылыш зоналары, адамдын ишмердигинин таасири менен алардын өзгөрүшү жана коргоо боюнча билимдер түркүмдөрдөгү өсүмдүктөрдүн өз ара байланышы, адам ишмердигинин өсүмдүктөр түркүмүнө тийгизген таасири жана аларды коргоо (биология, 7- класс) менен параллель окуп-үйрөнүлөт;

- климатты пайда кылуучу факторлор менен алардын атмосферага таасирин окуп-үйрөнүүгө атмосфералык басым тууралууу билимдер (физика, 7 -класс) шайкеш келет;

-климатты окуп-үйрөнүүдө (география, 8-класс) параллель түрдө физика курсунда (8- класс) окуучулар заттын салыштырмалуу жылуулук сыйымдуулугу, бууланууу тууралуу билимдерге ээ болорун; жаратылыш зоналары тууралуу билимдер жаратылыш түркүмдөрү жана аларды коргоо тууралуу билимдер (биология, 8-класс) менен коштолорун эске алуу талапка ылайык;

-9 - класстын география курсунда химиялык өндүрүштөрдү жайгаштыруу принциптерин ачып берүүнү кычкылдарды (кислоталарды) чарбада колдонуу, күкүрт кычкылын өндүрүү тууралуу билимдерди (химия, 9- класс) эске алуу менен жүргүзүү натыйжалуу болот.

Перспективдүү байланыштар

-Жаратылыш компоненттеринин өз ара байланышы тууралуу билимдер жаратылыш түркүмдөрүн окуп-үйрөнүүгө таяныч катары кызмат кыла алат; геологиялык жыл саноо тууралуу билимдерди органикалык дүйнөнүн өнүгүшүн окуп-үйрөнүүдө; географиялык кабыкча тууралуу билимдерди экологиянын негиздерин окуп-үйрөнүүдө колдонууга болот (биология, 7-9 - класс);

-суу буусу жана аба, жаан-чачындар тууралуу маалыматтар заттардын агрегаттык абалдарын окуп-үйрөнүүдө; компастын жардамы менен багыт алуу электромагниттик кубулуштарды окуп-үйрөнүүдө (физика, 6-8- класс) эске алынат;

-атмосфера, аны булгануудан коргоо тууралуу билимдер абанын курамын окуп- үйрөнүүдө пайдаланылат; минералдык ресурстар жөнүндөгү билимдер - кычкылтек тобундагы элементтерди окуп-үйрөнүүдө; сырье булактарын бөлүштүрүүү жана металлургиялык өндүрүштөрдү жайгаштыруу тууралуу билимдер - «Металлургия» темасында; нефть, көмүр, газ, нефтини кайра иштетүү жана

коксохимиялык өндүрүш тууралуу билимдер углеводороддордун табигый булактары жана аларды кайра иштетүү тууралуу билимдерде; сырьенун жайгашуусу, отун жана химиялык өнөр жайы тууралуу билимдер — республиканын экономикасындагы химиянын ролун окуп-үйрөнүүдө (химия, 8-9 - класс) таяныч катары кызмат кылат;

-географиялык координаталар тууралуу окуу материалы тегиздиктеги тик бурчтуу координаталар системасын окуп-үйрөнүүдө; орундун планы тууралуу билимдер — көп бурчтуктардын аянттарын окуп-үйрөнүүдө; орунду сүрөткө тартуу, эңкейиштин тиктигин өлчөө боюнча билимдер — көп бурчтуктар жана үч бурчтуктар боюнча маселелерди чыгарууда; глобус тууралуу билимдер — айлануу телолорун окуп-үйрөнүүдө (математика, 6-9 -класс) колдонулат.

Бул байланыштарды таблица түрүндө төмөнкүдөй көрсөтүүгө болот:

6-таблица. Географиянын башка предметтер менен өз ара байланыштары

Предметтер	Облустардын өз ара байланышы жана жалпы категориялар
Тарых	-Өлкөлөрдүн, региондордун ачылышынын жана изилдөөлөрүнүн тарыхый-географиялык аспектилери, топонимика. - Дүйнөнүн ири аймактарын бөлүп көрсөтүүнүн тарыхый-географиялык принциптери. - Табигый-тарыхый мамиле мейкиндикти уюштуруунун бирдиктүү окуусунун алкагында. -Ар кандай маалыматты мейкиндиктик чечмелөө. - Глобалдык көйгөйлөр. - Универсалдуу категориялар жана баалуулуктар (жакшылык, башка маданияттарды урматтоо, сүйүү, адилеттүүлүк, толеранттуулук ж.б.). - Мейкиндиктик, картографиялык методдор. - Иштин ыкмалары жана формалары
Адам жана коом	- Дүйнөнүн ири аймактарын бөлүп көрсөтүүнүн маданий-этникалык принциптери. - Космосту уюштуруу боюнча бирдиктүү окуунун алкагындагы экономикалык жана социалдык мамилелер. -Ар кандай маалыматты мейкиндиктик чечмелөө. - Географиялык маданий мейкиндик. - Глобалдык көйгөйлөр. - Универсалдуу категориялар жана баалуулуктар (жакшылык, башка маданияттарды урматтоо, сүйүү, адилеттүүлүк, толеранттуулук ж.б.). - Тарбиялык максаттар (жарандык позиция, саясий сабаттуулук, мекенчилдик, туруктуулук, коллективизм жана өз ара колдоо сезими). - Мейкиндик, картографиялык методдор. - Иштин ыкмалары жана формалары.
Кыргыз жана дүйнөлүк адабият	- Чындыкка эстетикалык баа берүүнүн критерийлери. - Географиялык маданий мейкиндик. - Адабий жана музыкалык булактар.

	- Көркөм-географиялык сүрөттөөлөр. - Элестетүү кабылдоо, элестетүү. -Ар кандай маалыматты мейкиндиктик чечмелөө. - Универсалдуу категориялар жана баалуулуктар (жакшылык, башка маданияттарды урматтоо, сүйүү, адилеттүүлүк, толеранттуулук ж.б.). - Эстетикалык тарбия. - Гуманисттик жана маданий негиз. - ЮНЕСКОнун адамзаттын бүткүл дүйнөлүк табигый жана маданий мурастарынын объектилери.
Тилдер	- Лексикалык жана лингвистикалык түшүнүктөргө, жалпы жазма буйруктарга жана эрежелерге таянуу, аларды илимий түшүнүктөрдү жана терминдерди өздөштүрүү процессинде колдонуу илимдин тилин өздөштүрүүгө жана сүйлөөнүн илимий стилинин жалпыланган сүйлөө жөндөмүнө өбөлгө түзөт
Математика	Операциялык-ишмердик чөйрөсү: - функцияларды, түз жана тескери пропорционалдык көз карандылыктарды, алардын графиктерин, вектордук чоңдуктарды ж. б. колдонуу.; - эсептик-эсептөө, өлчөө, сүрөт - графикалык иш; - моделдөө
Химия, физика, биология	- Табигый-илимий мамиле мейкиндикти уюштуруунун бирдиктүү окуусунун алкагында. -- География-экологиялык ой жүгүртүү, экологиялык аң-сезим. - Экологиялык мамиле, айлана-чөйрө. -Ар кандай маалыматты мейкиндиктик чечмелөө. - Мейкиндик, картографиялык методдор. - Иштин ыкмалары жана формалары.
Информатика	Компьютердик технологияны жана мультимедияны, көрсөтмө куралдарды жана карталарды демонстрациялоону колдонуу; - географиялык процесстерди көрсөтүү; - географиялык маалымат тутумдары;

	- презентацияларды түзүү; - география боюнча окуучулардын өз алдынча иштерин уюштуруу; - компетенттүүлүктү баалоо.

3-БӨЛҮМ. БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ ЖАНА БААЛОО

3.1. Окуучуларды окутууда күтүлүүчү жыйынтыктар (баскычтар жана класстар боюнча)

Билим берүүнүн натыйжасы – бул негизги жана предметтик компетенттүүлүктү өздөштүрүү деңгээлинде туюнтулган билим берүү процессинин белгилүү бир этабында окуучулардын билим берүүдөгү жетишкендиктеринин жыйындысы.

6-таблица. Мектепти аяктаганда окуучулардын күтүлгөн натыйжалары

Географиялык компетенттүүлүк	**Мектепти аяктаганда окуучулардан күтүлүүчү натыйжалар**
Геомаалыматтык	- географиялык маалыматты чогултуу, иштетүү, сактоо жана күнүмдүк практикалык иш-аракеттеринде колдонуу; - географиялык кубулуштарды, процесстерди изилдөөдө жетишпеген маалыматтарды максаттуу издөө, айрым фрагменттерди салыштыруу, бирдиктүү талдоо жана гипотеза коюу көндүмдөрүнө ээ болуу; - географиялык документтерди талдайт жана чечмелейт (карталар, диаграммалар, сүрөттөлүштөр, илимий, картографиялык, статистикалык тексттер) - картаны, географиялык жана статистикалык маалыматтарды пайдалануу менен тиешелүү эсептөөлөрдү жүргүзөт, таблицаларды түзөт, эсептөөлөрдүн натыйжаларын чагылдырган диаграммаларды жана графиктерди чийет; - айлана-чөйрөнү изилдөө үчүн географиялык шаймандарды колдонушат; - географиялык объекттерди, процесстер жана кубулуштар, анын ичинде Кыргызстанда болуп жаткан процесс жана кубулуштар жөнүндө маалыматты жазуу жүзүндө жана оозеки түрдө баяндайт жана презентациялайт. - материктерге, океандарга, өлкөлөргө, анын ичинде Кыргызстанга комплекстүү мүнөздөмө беришет, мейкиндик жана убакыт боюнча багыт алышат; - материктерде, океандарда, ошондой эле Кыргызстандын аймагында болуп жаткан географиялык процесстерди жана кубулуштарды түшүндүрүү;

	- план түрүндө табигый, экономикалык объекттерди мүнөздөө алгоритмдерин колдонушат же логикалык схемалар, структуралык моделдер түрүндө беришет; - географиялык карта боюнча материктердин, океандардын, тоолордун, дарыялардын, көлдөрдүн жана башка географиялык объекттердин, анын ичинде Кыргызстандын аймагындагы жерлердин ордун көрсөтөт; -- негизги географиялык түшүнүктөрдү кайра чыгаруу; - Кыргызстандын, материктердин жана океандардын негизги географиялык номенклатурасын (топонимдерин) аташат; - акыркы жаңылыктарды байкап турушат, аларды сын көз менен карашат, картадан жаңылык объектилерин табышат.
Геоэкологиялык	- жаратылышты, коомду, дүйнөнү туруктуу өнүктүрүүнүн негизги идеясын иштеп чыгышат жана климаттын өзгөрүшүнүн, биологиялык ар түрдүүлүктүн азайышынын себептерин аныктайт; - адамдардын, аймактын жана табигый чөйрөнүн ортосундагы мамилелерди баалоо; -Жер шарында жана Кыргыз Республикасынын аймагында болуп жаткан процесстерге жана кубулуштарга талдоо жүргүзөт жана талдоонун натыйжаларын жалпылайт; - дүйнөнүн жана Кыргыз Республикасынын учурдагы геоэкологиялык проблемаларына баа беришет жана прогноздошот; - айлана-чөйрөнү коргоонун маанисин жана турмуштук маанисин түшүндүрүү; - Кыргызстандын аймагында ландшафттардын жана тирүү организмдердин жашоо чөйрөсүнүн өзгөрүшүнүн себептерин түшүндүрүү ; - адамдар жашаган жердин өзгөчөлүктөрүнө жана Кыргызстандын ландшафттык зоналарына байкоо жүргүзүшөт; - өз жеринде талаа иштерин жүргүзөт; - биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо боюнча иш-чараларга, ошондой эле айлана-чөйрөдөгү ыңгайлуулукту жана коопсуздукту жакшыртуу боюнча иш-чараларды пландаштырууга катышат; - республиканын ар кайсы бурчтарындагы табигый жана маданий ландшафттарды изилдейт; - Кыргыз Республикасынын аймагында туруктуу жашоонун абалын жана жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануну талдайт; - Кыргыз Республикасында "жашыл" экономиканын мүмкүнчүлүктөрүн изилдешет жана божомолдошот; - жеке керектөө тандоолорун карап жатканда азык-түлүк жашоо циклдарын изилдөө; - Кыргыз Республикасынын региондорунда экологиялык өзгөрүүлөрдүн, өзгөчө климаттын өзгөрүшүнүн, биологиялык түрлөрдүн жоголушунун, айлана-чөйрөнүн абалынын негизги себептерин аныкташат;

	- глобалдашуунун кесепеттерин жана анын Кыргыз Республикасынын экономикасынын өнүгүшүнө тийгизген таасирин билишет.
Геомаданий	- этнографиялык маданияттын курамдык бөлүгү катары улуттук каада-салттар жана үрп-адаттар жөнүндө мазмунду түзүшөт жана презентациялашат; - элдердин маданий-тарыхый өзгөчөлүктөрүн өз алдынча баалоо; - конкреттүү аймактардагы калкты жайгаштыруу, чарба жана жаратылыш шарттарынын ортосундагы өз ара байланыштардын схемасын түзүшөт; - этнографиялык маданияттын курамдык бөлүгү катары адамдын чарбалык ишинин ар кандай түрлөрүнүн жаратылышка тийгизген таасири жөнүндө, жаратылыштын адамдардын чарбалык ишине жана тиричилигине тийгизген таасири жөнүндө, каада-салттар жана үрп-адаттар жөнүндө презентацияны, баяндаманы же билдирүүнү өз алдынча түзөт; - Кыргыз Республикасынын элдеринин маданий-тарыхый өзгөчөлүктөрүн баалайт; - Кыргыз Республикасындагы адамдардын маданиятын, жашоо образын, турак жайын жана чарбалык ишин башка өлкөлөр менен салыштырышат; - адамдын жашоо-тиричилигине, турак-жайына жана башка иш-аракеттерине айлана-чөйрөнүн таасири жөнүндө өз ойлорун тариздешет; - адам укуктары жана жакшы жашоонун өбөлгөлөрү, айрыкча балдар жана жаштар жагынан талкууланат.

7-таблица. Окуучуларды окутуунун класс боюнча күтүлүүчү натыйжалары жана көрсөткүчтөрү

Мазмун-дук линия-лар	Предмет-тик компетенттүүлүк	Күтүлүүчү натыйжалар			
		6 -класс	7 -класс	8 -класс	9 -класс
Географиялык мейкиндик	Геомаалыматтык	**1-натыйжа. Жаратылышта (жана коомдо) болуп жаткан процесстерди жана кубулуштарды мүнөздөө үчүн ар кандай географиялык маалымат булактарынан алынган маалыматты талдоо жана чечмелөө**			
		- географиялык маалыматтын негизги булактарын талдайт: жердин планы, глобус, географиялык карта; окуу китеби, интернет булактары, - жердин планын, глобустун жана географиялык картанын легендасын окуу, - аймактын планы боюнча багыттарды, аралыкты, азимутту, географиялык карта боюнча координаттарды жана объекттердин жайгашкан жерин	- литосфералык плиталардын кыймыл теориясынын негизинде материктердин пайда болушунун геологиялык тарыхын түшүндүрүү, -жер кыртышынын түзүлүшү менен жер бетинин рельефинин ортосунда байланыш түзүү, - планетанын жашоосунун ар кандай доорлорундагы материктердин абалын моделдөө жана алыскы келечекте алардын абалын болжолдоо, - абанын температурасынын бөлүштүрүлүшү, жаан-чачындын саны жана атмосфералык басым тилкелеринин жайгашуусу	- Кыргызстандын жаратылыш өзгөчөлүктөрүнүн мүнөздөмөсү үчүн окуу китебинин окуу материалдарын, географиялык маалыматтын башка булактарын тандашат жана салыштырышат, - географиялык маалыматты алуу үчүн картанын касиеттерин чындыктын каймана маанидеги модели, картанын тили, маалыматтык сыйымдуулук катары колдонушат, -геологиялык түзүлүштү, рельефти, климатты, ички сууларды, топурак - өсүмдүк катмарын жана аймактын ландшафттарын, күн радиациясын, атмосфералык	- улуттук экономика үчүн тармактардын маанисин аныктоо үчүн, республиканын улуттук чарбасынын түзүмүн: отун-энергетикалык, машина куруу, металлургиялык комплекстер, Химиялык токой жана жыгач иштетүү өнөр жайы, курулуш материалдарынын комплекси, агроөнөр жай комплекси, айыл чарба продукциясын кайра иштетүүчү тармактары, рекреациялык комплекс жана транспорттук комплекстерди сүрөттөшөт - өндүрүштү уюштуруунун формаларын, өнөр жай жана айыл чарбасынын негизги тармактарын жайгаштыруунун

		аныкташат, - географиялык карталарды колдонуу менен литосферанын жана гидросферанын географиялык объекттерине мүнөздөмө берүү, - картада географиялык номенклатураны көрсөтөт жана аны контурдук картага белгилешет, – жер геосфераларында-литосферада, гидросферада, атмосферада жана биосферада болуп жаткан процесстердин жана кубулуштардын мүнөздөмөсүн түзүү үчүн маселелерди чечет, графиктерди, диаграммаларды, схемаларды түзүшөт, - себеп-натыйжа байланыштарын	ортосунда байланыш түзүшөт, - жер бетинде туруктуу жана үстөмдүк кылган шамалдын пайда болуу себептерин түшүндүрүү, - атмосферанын айлануу процесстерин моделдөө, - климаттык зоналардын бөлүнүшүнүн себептерин түшүндүрөт, - атмосферанын ар кандай аба массаларынын касиеттерин салыштырып, алардын айырмачылыктарынын себептерин түшүндүрөт, - океандардын ар кандай суу массаларынын касиеттерин салыштырып, алардын айырмачылыктарынын себептерин түшүндүрүшөт, - жер үстүндөгү океан агымдарынын пайда болуу себептерин аташат, - географиялык кабыктын касиеттерин жана анын мыйзам ченемдүүлүктөрүн мүнөздөшөт, - жаратылыш зоналарын кеңдик багытында жана	фронтторду, циклондорду жана антициклондорду, дарыянын эңкейишин жана агымын, суунун чыгымын, кыртыштын профилин, экосистеманы жана башкаларды мүнөздөөдө географиялык терминдерди, ошондой эле рельефтин ар кандай формаларынын жергиликтүү аталыштарын билишет, - жаратылыштын айрым компоненттерин мүнөздөөдө анын компоненттеринин өз ара байланышын түшүндүрүшөт, -Кыргызстандын жаратылыш комплекстеринде (рельефтин, климаттын, ички суулардын, өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлар дүйнөсүнүн өзгөчөлүктөрү) болуп жаткан процесстердин жана кубулуштардын Евразиянын аймагында жана, Борбордук Азиянын айрым аймактарында болуп жаткан процесстер менен өз ара тыгыз байланышта болгон жаратылыш комплексинин	факторлорун түшүндүрүшөт, - Кыргыз Республикасынын административдик-аймактык региондоруна салыштырма графикалык жана картографиялык талдоо жүргүзүүдө зарыл маалыматтарды алуу үчүн изилдөөнүн салттуу жана заманбап ыкмаларын колдонушат, - Кыргызстандын жаратылыш ресурстары: жер, отун-энергетикалык, гидрологиялык, минералдык-сырьелук, агроклиматтык, биологиялык ресурстар менен камсыз болушун баалашат, -картадан өзү жашаган аймактын, республиканын пайдалуу кендеринин пайда болгон жерин жана башка жаратылыш ресурстарын табышат, -социалдык жана экономикалык географиянын негизги терминдерин: демография, эмгек ресурстары, миграция,

		белгилөө менен Жердин геосфераларында болуп жаткан процесстерди жана кубулуштарды сүрөттөйт, - географиялык объектилерди, процесстерди жана кубулуштарды мүнөздөөдө географиялык терминдерди туура түшүндүрүп, колдонот	тоонун этегинен чокусуна чейин алмашуунун ырааттуулугун баалашат, - кеңдик зонасынын жана бийиктик зонасынын себептерин түшүндүрөт, - материктердин жана океандардын аймагын мүнөздөө үчүн тематикалык карталардын мазмунун талдашат жана тандашат, -материктердин, океандардын жана башка объекттердин физикалык-географиялык абалынын өзгөчөлүктөрүн аныкташат, -себеп-натыйжа байланыштарына байкоо жүргүзүү менен материктердин жана океандардын жаратылыш шарттарынын алардын физикалык-географиялык абалына көз карандылыгын белгилешет, - географиялык номенклатураны картадан көрсөтүшөт жана аны контурдук картага	компоненттеринин ортосундагы себептик-натыйжалык байланыштарды эске алуу менен талдашат жана баа беришет; - тематикалык карталарды пайдалануу менен географиялык абалын, өлкөнүн аймагынын чек араларын, негизги жаратылыш объекттерин, ресурстарды мүнөздөшөт, - картада географиялык номенклатураны көрсөтөт жана аны контурдук картада белгилешет, - Кыргызстандын физикалык-географиялык райондоштуруунун себептерин түшүндүрүшөт, - салыштырмалуу графикалык, картографиялык талдоо жүргүзүү үчүн карталарды, таблицаларды жана башка маалымат булактарын колдонуу менен физикалык-географиялык облустарды, провинцияларды, округдарды мүнөздөшот (компьютердик	эмиграция, иммиграция, улуттук экономика, импорт, экспорт, тармактар аралык комплекс, инфраструктура, интенсивдүү, экстенсивдүү өнүгүү, мелиорация, рекультивация, калдыктарды сактоочу жай, эркин экономикалык зона (ЭЭЗ) жана башкаларды түшүндүрүшөт - жаратылыш ресурстарын жайгашуусу менен экономиканы өнүктүрүүнүн ортосундагы себептик байланышты бөлүп көрсөтүшөт, - республиканын жана региондордун табигый-экономикалык шарттарынын жана табигый-чарбалык системаларынын региондук айырмачылыктарын, экономика тармактарын өнүктүрүүнүн жалпы белгилерин, тенденцияларын жана көйгөйлөрүн аныкташат.

			белгилешет, - материктердин жана океандардын табиятын мүнөздөө үчүн ар кандай маалымат булактарын -саякат күндөлүктөрдү, маалымдамаларды, сөздүктөрдү, аэрокосмостук сүрөттөр, географиялык карталарды, интернет булактарын колдонушат.	презентацияларды колдонуу менен), -ар бир аймактык-жаратылыш комплекстин (АЖК)жаратылыш өзгөчөлүктөрүн талдашат жана баалашат, - АЖКнын салыштырма мүнөздөмөсү үчүн графиктерди, диаграммаларды түзүшөт.	
	Геоэкологиялык	**2-натыйжа. Глобалдык жана локалдык экологиялык көйгөйлөрдүн себептерин талдоо жана баалоо.**			
		- "экологиялык кризис", "экологиялык көйгөй"түшүнүктөрүн өө аныктама беришет, - жергиликтүү жана глобалдык экологиялык көйгөйлөрдүн себептерин түшүндүрүшөт, - адамдын чарбалык ишинин жердин геосфераларына тийгизген таасиринин деңгээлин баалашат, - жаратылыш комплексинин	- материктердин айрым аймактарында жылуулук менен нымдын бөлүштүрүлүшү, күн нурларынын келиши, аба массаларынын кыймылы менен өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүнүн мүнөздүү өкүлдөрүнүн ортосундагы себептик-натыйжалык байланыштарды аныкташат, -себеп-натыйжа байланыштарын эске алуу менен материктерде жана океандарда жергиликтүү экологиялык көйгөйлөрдүн	- рекиондук экологиялык проблемалардын көрүнүштөрүнүн мүнөзүн баалашат, - жаратылыш ресурстарын пайдаланууга байланыштуу айлана-чөйрөдө көйгөйлүү кырдаалдардын пайда болушун болжолдошот, - адамдын чарбалык иши менен экологиялык көйгөйлөрдүн ортосундагы себеп-натыйжа байланыштарын аныктайт, - Кыргызстанда орун алган экологиялык проблемаларды масштабы, аймактардын	- тоо-кен комплекси (өндүрүштүн радиоактивдүү калдыктары), түстүү металлургия ишканалары (калдыктар), гидроэнергетика (энергия керектөө проблемалары), агроөнөр жай комплекси (Айыл чарба жерлерин сарамжалсыз пайдалануу)тарабынан түзүлгөн экологиялык көйгөйлөрдү түшүндүрүшөт, - карта боюнча экологиялык коркунучу бар аймактарды аныкташат, - географиялык кубулуштардын жана процесстердин

		компоненттеринин ортосундагы себептик-натыйжалык байланыштар жөнүндө билимдерди пайдалануу менен экологиялык проблемаларды чечүү жолдорун аныкташат.	пайда болуу себептерин түшүндүрүшөт, - глобалдык экологиялык көйгөйлөрдүн себептерин аныкташат, -экологиялык проблемаларга мүнөздөмө берет жана жаратылыш комплексинин компоненттеринин ортосундагы себептик-натыйжалык байланыштар жөнүндө билимдерди пайдалануу менен аларды чечүү жолдорун аныкташат.	мейкиндик камтылышы боюнча, антропогендик таасир этүүнүн булактары, түрлөрү боюнча, таасир этүү объектиси боюнча, кырдаалдын курчтугу боюнча, таасир этүүнүн кесепеттери боюнча талдашат.	республиканын экономикасына тийгизген таасири жөнүндө ар кандай географиялык булактардан алынган окуу материалдарын талдашат.
	Геокмаданий	**3-натыйжа. Табигый, социалдык жана экономикалык процесстерди жана кубулуштарды түшүндүрүү**			
		- ар кандай аймактардагы калктын жашоо образына жана иш-аракеттерине айлана-чөйрөнүн таасирин түшүндүрүшөт, - калктуу конуштардын типтери менен айлана-чөйрөнүн өзгөчөлүктөрүнүн ортосундагы байланышты	- план боюнча материктердин кеңири мүнөздөмөсүн беришет: географиялык жайгашуусу, ачылышы жана изилдөө тарыхы, рельеф жана пайдалуу кендер, климат, ички суулар, жаратылыш аймактары, калктын иш-аракетинин жаратылышка тийгизген таасири, калк жана өлкөлөр, - план боюнча океандардын кеңири мүнөздөмөсүн беришет: географиялык	- Кыргызстандын аймагын изилдөө боюнча тарыхый-географиялык баштапкы булактарды ("Манас" эпосунда, Ж. Баласагуни, Кашгари эпосунда); П.П. Семенов-Тянь-Шанский, Федченко, Н. Н. Пржевальскийдин жана башка окумуштуулардын географиялык изилдөөлөрүнүн натыйжаларын талдашат, - климаттын дыйканчылыкка,	- республиканын социалдык-демографиялык потенциалын: калктын санын, көбөйүшүн; калктын жыныстык, курактык, улуттук, диний курамын, миграция жана калктын сапаттык курамын аныкташат, -айрым облустардын жана жалпы республиканын социалдык-демографиялык потенциалын баалашат, - республиканын өндүрүштөрүн жайгаштырууга табигый-социалдык факторлордун

		аныкташат, - адамдардын шаарларда жана айыл жергесинде жашоосунун жана иш-аракетинин өзгөчөлүктөрүн сүрөттөшөт, - өз аймагынын геомаданий өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөтүшөт.	жайгашуусу, изилдөө тарыхы, табияты, адам баласынын чарбалык иш-аракети, - материктердин жана океандардын жаратылышында болуп жаткан географиялык процесстерди жана кубулуштарды баалшат, - Дүйнө элдеринин географиясы жөнүндө маалыматты талдашат жана баалшат, - материктердин ар кайсы аймактарындагы калктын жыштыгын салыштырып, калктын бирдей эмес жайгашуусунун себептерин аныкташат, - калктын жашоосу үчүн материктердин климаттык шарттарын баалашат, - материктердин жана океандардын жаратылыш байлыктарынын негизги түрлөрүн табуу жана географиялык картада көрсөтүшөт, - материктердин жана океандардын жаратылыш	транспортко жана адамдын ден соолугуна тийгизген таасирин; мөңгүлөрдүн адамдын чарбалык ишине, тоо шарттарында биологиялык ар түрдүүлүктүн таралышына тийгизген таасирин аныкташат, -жаратылыш комплексиндеги жаратылыштын компоненттеринин өз ара байланышын, Кыргызстандын жаратылыш-чарба системаларынын типтүү белгилерин жана спецификасын түшүндүрүшөт, -өз жеринин рельефинин, климатынын, ички сууларынын, өсүмдүктөрүнүн жана жаныбарлар дүйнөсүнүн өзгөчөлүктөрүн сүрөттөшөт, - Кыргызстандын жаратылыш ресурстары: минералдык, агроклиматтык, суу, жер, биологиялык ресурстары жөнүндөгү билимдерди системалаштырышат.	таасирин талдашат, -республиканын экономикасын өнүктүрүүнү жөнгө салуучу ченемдик документтерди талдашат, - Кыргыз Республикасынын чарбалык потенциалы, адистештирүү тармактары, ири ишканалары жөнүндө ар кандай маалымат булактарынан алынган маалыматтарды талдашат, -Кыргызстанда болуп жаткан социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн маңызын географиялык маалыматтардын ар кандай булактарынын негизинде түшүндүрүшөт, - республиканын өндүрүшүн жайгаштырууга табигый-социалдык факторлордун таасирин талдашат.

			байлыктарынын негизги түрлөрүн картага жайгаштырууну моделдештиршет.		
Геомаданий ар түрдүү-лүк	**Геомаалыматтык**	**4-натыйжа. Географиялык жана социалдык объекттерге комплекстүү мүнөздөмө берүү**			
		– географиялык маалыматтардын ар кандай булактарын-географиялык карталарды, окуу китептерин, интернет-булактарды пайдалануу менен белгиленген себептик-натыйжалык байланыштардын негизинде табигый комплекс катары жердин ар кандай геосфераларынын жана бүтүндөй географиялык кабыгынын сүрөттөлүшүн түзүшөт жердин геосфераларынын табигый өзгөчөлүктөрүн	- "Биомаданий ар түрдүүлүк", "геомаданий ар түрдүүлүк", "маданий ар түрдүүлүк"түшүнүктөрүнүн түшүндүрмөлөрүн кошумча маалымат булактарынан табышат. - карталарды, таблицаларды, графиктерди жана диаграммаларды колдонуп, материктердин жана океандардын комплекстүү мүнөздөмөлөрүн түзүшөт; - айрым региондордун жана өлкөлөрдүн Географиялык абалынын, жаратылыш шарттарынын, ресурстарынын жана чарбасынын ортосундагы себептик-натыйжалык байланыштарды бөлүп көрсөтөт; - ар кандай маалымат булактарын колдонуу менен өлкөлөрдүн комплекстүү	– географиялык изилдөө методдорун-тарыхый, картографиялык, салыштырма, статистикалык методдорду пайдаланып, аэрокосмостук сүрөттөрдү, гео-сүрөттөрдү, ГИС, GPS навигаторы, айлана-чөйрөнүн мониторингинин маалыматтарын колдонуу менен Кыргызстандын АЖКсине мүнөздөмө беришет, - жаратылыш компоненттеринин ортосундагы өз ара байланышты орнотуу менен ири рельеф формаларынын, дарыялардын, көлдөрдүн, топурактын типтеринин, табигый зоналардын мүнөздөмөлөрүн түзүшөт, - Кыргызстандын ар түрдүү жаратылыш-аймактык	- региондорду комплекстүү мүнөздөө үчүн экономиканын алдыңкы тармактарын аныкташат, - географиялык маалыматтардын ар кандай булактарын талдоонун негизинде Кыргыз Республикасынын жана анын облустарынын экономикалык-географиялык мүнөздөмөсүн түзүшөт, - терминдерди: маданий жана табигый мурас, түшүндүрүшөт жана колдонушат -- КР элдеринин маданий ар түрдүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрү (маданият, каада-салттар, үрп-адаттар)жөнүндө оозеки жана жазуу жүзүндө жыйынтык чыгарышат, - үрп-адаттардын, ырым-жырымдардын, жүрүм-турум ченемдеринин (кыргыз элинин

		салыштырышат - табигый жана антропогендик ландшафттардын салыштырма мүнөздөмөсүн түзүшөт, окшоштуктун жана айырмачылыктын себептерин аныкташат - айыл жана шаар жергесиндеги калктуу конуштарга мүнөздөмө беришет, окшоштуктардын жана айырмачылыктардын себептерин аныкташат	мүнөздөмөсүн түзүшөт, - ар түрдүү материктердин жана океандардын жаратылыш компоненттерин салыштырып, окшоштугу жана айырмачылыктардын себептерин аныкташат, - ар кандай маданияттагы ар түрдүү элдердин материктерде отурукташуусун карта боюнча түшүндүрүшөт жана элдердин континенттерде отурукташуу схемаларын түзүшөт, - кошумча маалымат булактарын колдонуу менен материктерде жашаган жергиликтүү элдердин байыркы маданияты менен таанышуу	комплекстеринин комплекстүү мүнөздөмөсүн беришет; - мүнөздөмөсү боюнча дарыяларды, топурактарды жана ресурстардын башка түрлөрүн чарбалык пайдалануу мүмкүндүгүн болжолдошот, - Кыргызстандын АЖКсинин геомаданий өзгөчөлүктөрүн баалоо үчүн окуу китебинин, китептин текстин жана башка булактарды талдашат, -- атластын карталарын талдоонун негизинде Кыргызстандын маданий ар түрдүүлүгү жөнүндө тыянак чыгарышат	жаныбарлар дүйнөсүн, жайыт жерлерди, суу булактарын, кудуктарды сактоо боюнча үрп-адаттары)калыптанышына таасир этүүчү себептик-натыйжалык байланыштарды бөлүп көрсөтүшөт, - ар кандай мазмундагы карталарды колдонуу менен областтардын комплекстүү экономгеографиялык мүнөздөмөлөрүн түзүшөт,
	Геоэкологиялык	**5-натыйжа. Калкты табигый жана техногендик кырсыктардан коргоону долбоорлоо жана болжолдоо**			
		- кооптуу жаратылыш кубулуштарынын пайда болуу себептерин түшүндүрүшөт, - калкты табигый кырсыктардан коргоо	- ар бир материктеги адам баласынын чарбалык иши менен экологиялык көйгөйлөрдүн ортосундагы себептик байланыштарды аныкташат, - материктерде аныкталган	- адам баласынын чарбалык иши менен экологиялык көйгөйлөрдүн ортосундагы себеп-натыйжа байланыштарын аныкташат, - жаратылыш кырсыктарынын табигый себептерин	- айлана-чөйрөгө олуттуу таасир этүүчү чарбалардын тармактарын аныкташат, - адамдын чарбалык ишинин таасири астында жаратылыштын ар кандай компоненттеринин мүмкүн

		методдорун долбоорлошот, - табигый кырсык учурунда жүрүм-турум эрежелерин иштеп чыгышат, - жаратылыш ресурстарын коргоонун мисалдарын баалашат, - адамдын айлана-чөйрөнүн ар кандай жаратылыш шарттарына ылайыкташуу жолдорун сунушташат	экологиялык көйгөйлөрдү чечүү боюнча иш-аракеттердин болжолдуу планын иштеп чыгышат, - ар түрдүү материктерде болуп жаткан жаратылыш кырсыктарын классификациялашат жана салыштырышат, - жашаган регионуна жараша калкты стихиялуужаратылыш кубулуштарынан коргоо боюнча иш-чаралардын болжолдуу пландарын иштеп чыгышат, -калктын чарбалык ишин талдашат жана себеп-натыйжа байланыштарын эске алуу менен мүмкүн болгон техногендик кырсыктарды аныкташат, - техногендик кырсыктарды азайтуу боюнча мүмкүн болгон кадамдарды сунушташат	түшүндүрүшөт (кар көчкү, сел, жер титирөө, жер көчкү жана башкалар), - жаратылыш кырсыктарынын жыштыгына жана күчүнө адамдын чарбалык ишинин таасиринин деңгээлин аныкташат, - табигый жана экологиялык кооптуу аймактарда жашаган тургундар үчүн коопсуздук чараларын иштеп чыгышат жана сунушташат,	болгон өзгөрүүлөрүн болжолдошот, - техногендик кырсыктардын мүмкүн болуучу тобокелдиктерин баалашат, мындай тобокелдиктерди азайтуунун мүмкүн болгон жолдорун сунушташат, - чарбалык иштин ар кандай тармактарындагы экономикалык-социалдык кырдаалга өз алдынча жүргүзүлгөн талдоонун негизинде келип чыккан проблемаларды аныкташат жана баалашат,
	Геоманий	**6-натыйжа. Жердин жана Кыргызстандын маданий ар түрдүүлүгүн жана биологиялык ар түрдүүлүгүн сактоого багытталган изилдөө долбоорлорун түзүү**			
		- өз регионунда өзгөчө	- жаңы жерлерди ачкан аял	- мелиорация, экосистема,	-республиканын жана анын

		маанилүү маданий мурас объекттерин аныкташат, - ачык аймактарда саякатчылардын табылгалары жөнүндө билдирүүлөрдү же презентацияларды даярдашат, - маданий мурас объекттерин сактоо боюнча долбоорлорду иштеп чыгышат, - өз регионунда сейрек жана жок болуп бара жаткан өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын тизмесин түзүшөт жана аларды коргоонун ыкмаларын долбоорлошот, - литосферанын, гидросферанын, атмосферанын жана биосферанын айрым компоненттеринен ар түрдүү жана кайталангыс	саякатчылардын жоктугунун себептерин изилдөө, - жаратылыштын да, маданияттын да ар түрдүүлүгү планетага туруктуулук жана жашоого туруктуулук берээрин түшүндүрүшөт; - материктердин геомаданий өзгөчөлүктөрүн салыштырышат, - Жер планетасынын табиятында болуп жаткан процесстерди сүрөттөшөт, алардын өнүгүшүн болжолдошот жана бул адамдардын келечек муундарына кандай таасир этерин аныкташат.	биосфералык резерват, коруктар, заказниктер, улуттук парктар, жаратылыш эстеликтери түшүнүктөрүн түшүндүрүшөт, - климаттын глобалдык жылышынын шартында өсүмдүктөр жана жаныбарлар дүйнөсүнүн өзгөрүшүн болжолдошот, - Кыргызстандын жаратылышынын ар түрдүүлүгүн сактоого жана сарамжалдуу пайдалануу га багытталган изилдөө долбоорлорун түзүшөт, - дары-дармек өсүмдүктөрү жөнүндө билимдерди күнүмдүк турмушта колдонушат, аба ырайынын баяндамасын түзөт, аба ырайын элдик белгилер боюнча аныкташат, - Кыргызстандын АЖКсин маданий ар түрдүүлүк жана биоартүрдүүлүк аспектисинде салыштырышат, - айлана-чөйрө менен кыргыз элинин үрп-адаттарынын,	облустарынын социалдык-демографиялык, этнографиялык потенциалын баалашат; - КР ар кайсы региондорундагы социалдык-маданий чөйрөдөгү өзгөрүүлөрдү болжолдошот, - КР региондорунун табигый-чарбалык системаларынын типтүү геокультуралык өзгөчөлүктөрүн жана өзгөчөлүктөрүн баалашат, - Айыл чарба иштеринин циклине байланыштуу үрп-адаттардын, ырым-жырымдардын, жүрүм-турум ченемдеринин калыптанышына курчап турган жаратылыштын таасирин талдашат жана баалашат, - адамдын айлана-чөйрөгө ыңгайлашуусунун башкы каражаты катары анын чарбалык ишин баалашат жана Кыргыз Республикасында чарбалык ишмердиктин негизги типтерин аныкташат(мал чарбачылыгы, дыйканчылык, элдик өнөр жай), - КРнын токойлорун жана

		жаратылыш комплекстерин моделдешет.		каада-салттарынын, жүрүм-турум ченемдеринин калыптанышынын ортосундагы себептик-натыйжалык байланыштарды аныкташат, - климаттын өзгөрүшүнүн калктын ден соолугуна, тамактануусуна жана жашоо шарттарына таасирин белгилешет.	жайыттарын, мөңгүлөрүн, суу, отун-чийки зат ресурстарын сактоо жана сарамжалдуу пайдалануу боюнча долбоорлорду иштеп чыгышат.
Азыркы дүйнөнүн туруктуу өнүгүүсү	**Геома-алымат тык**	**7-натыйжа. Географиялык түшүнүктөрдү, аныктамаларды колдонуу менен ойлорду түзүү (географиялык тилди өздөштүрүү)**			
		- антропогендик ландшафттарды мүнөздөшөт, - табигый жана техногендик ландшафттарды салыштырышат, - суунун булганышынын себептерин аныкташат, - биосферага тийгизген таасири менен адамдардын ден соолугунун жана бакубаттуулугунун	- жаратылыш комплексиндеги жаратылыш компоненттеринин өз ара байланышын түшүндүрүшөт, - кошумча маалымат булактарын колдонуп, материктерде жасалма чөлдөрдүн пайда болуу себептерин изилдешет, - жердин климатынын өзгөрүшүн жана анын ден соолукка, тамактанууга жана адамдын жашоо шартына тийгизген таасирин талдашат, - Жердин климатынын глобалдык жылышы менен	- Кыргызстандын туруктуу өнүгүү көйгөйлөрүн: тоо экосистемаларын жана биологиялык түрлөрдү сарамжалдуу пайдалануу, токойлорду жана жайыттарды сактоо, чөлгө айлануу көйгөйлөрү, мөңгүлөр жана суу ресурстарынын көйгөйлөрү, климаттын өзгөрүү көйгөйлөрүн талдашат; - Кыргызстандын жаратылыш ресурстарын изилдөө максатында карталарды талдашат,	- республиканын жана региондордун экономика тармактарын өнүктүрүүнүн жалпы белгилерин, тенденцияларын жана көйгөйлөрүн салыштырышат, - республикада орун алган көйгөйлөрдү: тоо ландшафттарынын туруктуулугунун бузулушуна алып келүүчү транспорттук магистралдарды эксплуатациялоо, гидроэнергетикалык комплекс жана мөңгүлөрдүн эриши; агроөнөр жай комплекси жана

		начарлашынын ортосундагы байланышты аныкташат.	байланышкан көйгөйлөрдү чечүүнүн мүмкүн болгон жолдорун сунушташат.	- өлкөнүн өнүгүшүндө жер казынасынын байлыгынын жана рельефинин ролун аныкташат, - Кыргызстандын агроклиматтык ресурстарын баалашат.	айыл чарба жерлерин сарамжалсыз пайдалануну баалашат, - республиканын жаратылыш ресурстарын туруктуу өнүктүрүүнүн негизги багыттарын аныктоо үчүн экономиканы өнүктүрүүнү жөнгө салуучу ченемдик документтерди талдашат, - республиканын экономикасын өнүктүрүүнүн негизги багыттарын аныктоо үчүн Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүгө өткөрүү концепциясын талдашат.
	Геоэколо-	**8-натыйжа. Адам баласынын чарбачылык иш-аракеттеринин таасири астында жаратылыштагы мүмкүн болуучу өзгөрүүлөрдү алдын алуу жана долбоорлоо**			

	гиялык	- өз жеринин климатынын, ички сууларынын, өсүмдүктөрүнүн жана жаныбарлар дүйнөсүнүн өзгөчөлүктөрүн баалашат; - үй шартында сууну керектөөнү азайтуу боюнча чараларды сунушташат, - абаны таза кармоо боюнча чараларды сунушташат, - климаттын өзгөрүшүнүн кесепеттерин түшүндүрүшөт - биосфераны коргоо жана сактоо боюнча чараларды сунушташат, - жаратылышты туруктуу өнүктүрүү маселелерин чечүүдө географиянын ролун түшүндүрүшөт, - Жердин	- ар бир материктеги жана океандагы адамдардын иш-аракеттери менен экологиялык көйгөйлөрдүн ортосундагы себеп-натыйжа байланыштарын аныкташат, - географиялык кубулуштарды түшүндүрүү үчүн зарыл болгон маалыматтарды ар кандай булактардан табышат, талдашат, - ар түрдүү материктердин жана океандардын чарбачылык дараметин жана экологиялык көйгөйлөрүн аныкташат,	-жер кыртышынын түзүлүшү, рельефи жана пайдалуу кендердин жайгашуусу ортосундагы байланышты түшүндүрүшөт, - техникалык каражаттарды жана маалыматтык технологияларды пайдалануу менен курчап турган чөйрөнүн азыркы абалын, көйгөйлөрүн аныктоого жана аны жакшыртуу боюнча иш-аракеттерди иштеп чыгууга багытталган долбоорлоо-изилдөө ишин жүргүзүшөт, - Кыргызстандын экологиялык көйгөйлөрүн - Кыргызстандын биологиялык ар түрдүүлүгүн сактоо жана тоо экосистемаларын сарамжалдуу пайдалануу, токойлорду жана жайыттарды сактоону, чөлгө айлануу, мөңгүлөрдү жана суу ресурстарынын азайышын, климаттын өзгөрүшүн аныкташат, классификациялашат жана баалашат,	- өлкөнү социалдык, демографиялык жана экономикалык өнүктүрүү маселелерин чечүүгө багытталган изилдөө иштерин долбоорлошот, - "жашыл экономика"принциптерин түшүндүрүшөт, - Кыргыз Республикасында "жашыл" экономиканы өнүктүрүүнүн жолдорун сунушташат, - КР жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу боюнча техникалык каражаттардын жана маалыматтык технологиялардын жардамы менен долбоорлоо-изилдөө тапшырмаларын өз алдынча иштеп чыгышат жана экономикалык жактан максатка ылайыктуу чечимдерди табышат, - республиканын экономикасын жаратылыш ресурстары менен камсыз кылуу проблемаларын чечүүнүн мүмкүн болгон жолдорун, республиканын

		геосфераларын туруктуу өнүгүүнүн көз карашы менен сүрөттөшөт		- өз жеринде жана жалпы Кыргызстанда пайда болгон экологиялык көйгөйлөрдү чечүү боюнча иш-аракеттердин болжолдуу планын иштеп чыгышат, - Кыргызстандын жаратылыш ар түрдүүлүгүн сактоого жана сарамжалдуу пайдалануага багытталган изилдөө долбоорлорун түзүшөт	экономикасын өнүктүрүүдөгү мүмкүн болуучу тобокелдиктерди жана тоскоолдуктарды болжолдошот жана долбоорлошот,
	Геомаданий	**9-натыйжа. Өз алдынча, маалыматтык технологияларды колдонуу менен экономикалык жана экологиялык жактан ылайыктуу чечимдерди табуу, долбоорлоо жана изилдөө тапшырмаларын иштеп чыгуу**			
		- аймактын табигый өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен ландшафттык дизайды сунуштоо менен, чакан аймактын же өз бакчаңыздын планын өз алдынча түзүшөт, - жергиликтүү экологиялык кризистин масштабын болжолдошот, көйгөйлөрдү чечүүнүн жолдорун сунушташат.	- туруктуу өнүгүү жагынан материктердин жана океандардын табиятынын мүнөздөмөлөрүн түзүшөт, - өзгөчө корголуучу аймактарды түзүү боюнча калктын ишин талдашат, - материктер боюнча адамдын отурукташуусунун негизги жолдору, отурукташуунун негизги багыттары, адамдардын чарбалык ишмердүүлүгүнүн ар түрдүүлүгү жөнүндө мультимедиялык презентацияларды же изилдөө	- адамдын айлана-чөйрөнүн шарттарына ылайыкташуу даражасын баалашат, - элдин маданиятынын өзгөчөлүктөрүнө айлана-чөйрөнүн таасиринин деңгээлин баалашат, - жаратылыш ресурстарын пайдалануну жана коргоону баалашат, - Кыргызстандагы калк жана географиялык окуялар жөнүндө изилдөө долбоорлорун, өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактары (коруктар,	- калктуу конуштарды жана турак жайларды табигый кырсыктардан коргоо ыкмаларын (жер титирөөгө туруктуу курулуш, капталдарды жана жээктерди бекемдөө ж. б.) долбоорлошот, - экологиялык көйгөйлөрдү чечүү боюнча иш-аракеттердин болжолдуу планын жана аны аткаруунун алгоритмин түзүшөт, - жаратылыштагы, чарбаны өнүктүрүүдөгү жана жайгаштыруудагы, калктын санындагы жана курамындагы

			долбоорлорун даярдашат, - Жердин глобалдык экологиялык көйгөйлөрүн чечүү боюнча иш-аракеттердин болжолдуу планын иштеп чыгышат.	заказниктер, улуттук парктар), жаратылыш эстеликтери, Борбордук Азиянын изилдөөчүлөрүнүн эстеликтери жөнүндө мультимедиялык презентацияларды даярдашат, - Кыргызстандын АЖКсин туруктуу өнүгүүнүн көз карашы менен сүрөттөшөт, - жаратылыш ресурстарын сарамжалсыз пайдалануага байланыштуу айлана-чөйрөдө көйгөйлүү кырдаалдардын пайда болушун болжолдошот жана келип чыккан көйгөйлөрдү чечүүнүн жолдорун сунушташат, - жаратылышты коргоо мыйзам актыларын талдашат.	өзгөрүүлөрдүн болжолун түзүшөт.

4-таблица. Окуучулардын жетишкендиктеринини күтүлүүчү натыйжалары жана көрсөткүчтөрү. 10-11-класстар

Мазмундук линия	**Предметтик компетент-түүлүктөр**	**Натыйжалар жана индикаторлор**	
		10- класс	**11- класс**
1-натыйжа. Дүйнөнүн саясий картасын түзүү жана дүйнө өлкөлөрүнүн ар түрдүүлүгүнө тарыхый доорлордун жана азыркы саясий			

процесстердин таасирин жана аймактык жана геосаясий параметрлер боюнча дүйнөдөгү региондордун жана өлкөлөрдүн ордун талдайт			
Географиялык мейкиндик	Геомаалыматтык	• Өлкөлөрдү аймактык белгилери, калкынын саны, социалдык-экономикалык өнүгүү деңгээли боюнча классификациялайт. Саясий картаны түзүүнүн ар кандай этаптарындагы өзгөрүүлөрдүн себептик байланыштарын белгилейт, XX – кылымдын аягы XXI башындагы маанилүү геосаясий окуяларды мисалдарды келтирет; • Кыргызстандагы башкаруу формасын жана аймактык-административдик түзүлүшүн башка дүйнө өлкөлөрү менен салыштырат; • Гендердик ролдордун тарыхый мүнөзүн түшүнөт, өлкөнүн же региондун экономикалык жана саясий өнүгүүсүнө ылайык гендердик ролдордогу өзгөрүүлөрдү түшүндүрөт; • Өлкөнүн (Кыргызстандын же башка өлкөлөрдүн (тандоосу боюнча) саясий - географиялык абалы анын өнүгүшүнө кандай таасир этерин аныктайт.	• Өлкөлөрдүн белгилүү бир регионго таандыктыгын аныктайт, өлкөлөрдүн регион ичиндеги бөлүштүрүлүшүнүн классификациялык схемаларын түзөт; • Өлкөлөрдү мамлекеттик түзүлүшү жана аймактык-дминистративдик түзүлүш боюнча салыштырат; • Европанын саясий картасындагы өзгөрүүлөрдүн себептерин аныктайт, Азия менен Африкадагы аймактык талаш-тартыштардын жана чек ара чыр-чатактарынын мисалдарын келтирет; • Кызматташтык жана коопсуздук боюнча эл аралык уюмдардын ишмердүүлүгүн мүнөздөйт, азыркы дүйнөдөгү геосаясий чечимдерге өз көз карашын билдирет; • Изилденип жаткан аймактын (өлкөнүн) саясий - географиялык жана экономикалык-географиялык абалына салыштырмалуу баа берет; • Аймактын (өлкөнүн) ачылыш жана отурукташуу тарыхы, топонимикасы жөнүндө билдирүү даярдайт; • Контурдук картада аймактын (өлкөнүн)жайгашкан жерин жана географиялык номенклатурасын көрсөтөт.
2-натыйжа. Дүйнөнүн жаратылыш ресурстарынын жайгашуусундагы мейкиндик айырмачылыктарын сүрөттөйт жана региондун (өлкөнүн) экономикасын өнүктүрүү үчүн аймактын жаратылыш-ресурстук шарттарынын маанисин талдайт			

	Геоэкологиялык	• Контурдук картада минералдык ресурстардын ири бассейндерин белгилешет; • Жаратылыш ресурстарынын түрлөрүн классификациялайт, алардын структурасын аныктайт, тутумдаштыруучу таблицаны түзөт; • "Тектоникалык түзүлүш" жана "дүйнөнүн минералдык ресурстары" карталарын салыштырат, жер кыртышында пайдалуу кендердин таралышынын мыйзам ченемдүүлүктөрү жөнүндө тыянак чыгарат; • Жаратылыш ресурстарынын түгөнүшүнө байланыштуу көйгөйлөрдү баалашат.	• Жер кыртышында минералдык ресурстардын бирдей эмес таралышынын себептери жана ири кен чыккан жерлердин (Кыргызстан, башка изилденип жаткан региондор жана өлкөлөр) өлкөнүн экономикасы менен байланышы жөнүндө талкуулайт; • Контурдук картада ар кандай пайдалуу кендердин ири жайгашкан жерин көрсөтүшөт; • Мисалдарда өлкөнүн (Кыргызстандын, дүйнөнүн башка өлкөлөрүнүн) экономикалык өнүгүү деңгээлинин ортосундагы өз ара байланышты жана алардын жер, суу, гидроэнергетикалык, агроклиматтык жана жаратылыш-рекреациялык ресурстар менен камсыз болушун көрсөтөт.
3-жыйынтык. Өз өлкөсүнүн (башка өлкөнүн)маданияты менен саясатынын байланыштарын талдоону көрсөтөт) жана адамдар менен өлкөлөрдүн ортосунда байланыш түзүү үчүн өз өлкөсүнүн (башка өлкөнүн) геомаданий мейкиндигин түшүнүүнүн маанилүүлүгүн көрсөтөт			
	Геомаданий	• Өзүнүн өлкөсүнүн (башка өлкөлөрдүн)аймагынын тарыхый-географиялык жана азыркы аталыштарынын маанисин ачып берет; • Картада өз өлкөсүнүн (башка өлкөнүн)маданий жана тарыхый жерлерин атайт жана көрсөтөт; • Өз өлкөсүнүн (башка өлкөнүн)жашоосу, каада-салттары, илимий-техникалык жетишкендиктери жөнүндө маалыматтарды	• Кайсы өлкөдө жашаарын, аны кандай элдер түзөөрүн жана жашаарын, анын жакынкы жана алыскы чет мамлекеттерден кандай окшоштуктары жана айырмачылыктары бар экендигин, анын элдеринин менталитетин калыптандырууда жаратылыш, маданий, экономикалык ж. б. кубулуштардын комплекси катары Кыргызстандын географиялык мейкиндигинин ролу кандай экендигин, коомдун өнүгүү келечеги кандай экендигин талдайт жана баа берет;

		табат жана жалпылайт; • Географиялык объектинин, аймактын образын түзөт (тандоосу боюнча) жана каалаган формада көрсөтөт (презентация, карта-схема, плакат ж.б.).	• Ар бир региондогу ар бир өлкөнүн геомаданий мейкиндигин изилдөө жүргүзөт; • Өлкө (регион) жөнүндө билдирүүлөрдү даярдайт, анда өлкө (тил, валюта, салттуу тамактар ж. б.), коомдогу жүрүм-турум маданиятынын жана ченемдеринин өзгөчөлүктөрү (бизнести кантип жүргүзүү керек, кантип кийинүү керек, эмне жөнүндө сүйлөшүү керек, ишкердик жана тиричиликте кантип иштөө керек).
4- натыйжа. Демографиялык, миграциялык процесстердин, глобалдык коммуникациялардын өлкөнүн өнүгүүсүнө тийгизген таасирин жана урбанизациянын, демографиялык жана миграциялык процесстердин дүйнө жүзүндөгү региондордогу жана өлкөлөрдөгү коомдун материалдык маданиятына тийгизген таасирин талдайт			
Геомаданий ар түрдүүк	Геомаалыматтык	• Кыргызстандагы, айрым региондордогу жана өлкөлөрдөгү демографиялык көрсөткүчтөрдү, демографиялык саясаттын түрлөрүн, курактык-жыныстык пирамидаларды салыштырат, калктын курамы жана жашоо деңгээли боюнча айырмачылыктар жөнүндө тыянактарды түзөт; • Негизги тилдик үй-бүлөлөр боюнча элдерди топтоштурат, "азыркы дүйнөдөгү дүйнөлүк диндер" (тандоосу боюнча) темасында билдирүү (ар кандай формада) даярдайт; • Өлкөнүн өнүгүшү үчүн ички жана тышкы	• Окуу китебиндеги типтүү план боюнча изилденип жаткан аймактын (өлкөнүн) калкынын жалпы мүнөздөмөсүн берет; • Миграциялык процесстердин себептери жана натыйжалары, алардын изилденип жаткан региондордогу жана өлкөлөрдөгү коомдун өнүгүүсүнө тийгизген таасири жөнүндө ой жүгүртөт; • Изилденген региондордун жана өлкөлөрдүн контурдук карталарында ири шаарларды жана мегаполистерди белгилейт; • Тарыхый-географиялык маалыматтардын негизинде этникалык жана диний курамдын татаалдыгын, анын изилденип жаткан аймактын (өлкөнүн)материалдык маданиятына тийгизген

		миграциянын себептери жана кесепеттери жөнүндө ой жүгүртөт; • Табигый, социалдык-экономикалык жана саясий факторлор калктын жайгашуусуна кандай таасир этерин аныктайт; • Кыргызстан менен башка өлкөлөрдүн ортосундагы маданияттар аралык өз ара аракеттешүүнүн мисалдарын келтирет, алардын өлкөнүн өнүгүшүнө тийгизген таасири жөнүндө ой жүгүртөт; • Контурдук картага урбанизацияланган аймактарды, мегаполистерди, дүйнөдөгү ири шаарларды көрсөтөт.	таасирин түшүндүрөт); • Окуп жаткан өлкөлөрдөгү жана Кыргызстандагы улуттук каада-салттарды, символдорду, материалдык жана руханий маданияттын эстеликтерин мисал келтирет жана сүрөттөйт.
5-натыйжа. Дүйнөнүн өлкөлөрүнүн жана региондорунун ресурстук камсыздалышынын жана адамдын экологиялык өз ара аракеттенүүсүнүн, географиялык чөйрөсүнүн көйгөйлөрүн талдайт жана глобалдык көйгөйлөрдү талдоодо географиялык жана экологиялык ой жүгүртүүнүн колдонулушун көрсөтөт			
	Геоэкологиялык	• Экономикалык иш-аракеттер дүйнөлүк жер фондунун көлөмүнө, структурасына жана өзгөрүшүнө кандай таасир этерин аныктайт; • Дүйнөнүн айрым ири региондорунун жана өлкөлөрүнүн жер, токой ресурстары, дарыя агымынын ресурстары менен камсыз болушуна баа берет; • Жаратылышты сарамжалдуу жана сарамжалсыз пайдалануу мисалдарын келтирет, таза суу проблемасы жөнүндө ой	• Глобализмди жактоочулардын жана антиглобалисттердин идеяларындагы айырмачылыктарды табат, бул маселе боюнча өз пикирин билдирет; • Иликтейт, визуалдарды жаратат жана глобалдык көйгөйлөрдү ачык көрсөтөт (тандоо боюнча); • Глобалдык көйгөйлөр дүйнөнүн ар кайсы аймактарында кандайча чагылдырылгандыгы, алардын өз ара байланышы жөнүндө ой жүгүртөт; • Глобалдык көйгөйлөрдү "глобалдуу", ал тургай "региондук" гана чечүү мүмкүн эмес деген жобону

		жүгүртөт; • Литосферанын, гидросферанын, атмосферанын булгануу булактарын жана кесепеттерин аныктайт, алардын булгануу кесепеттери жөнүндө ой жүгүртөт; • Жаратылышты коргоо көйгөйлөрүн чечүү жолдорунун оң жана терс жактарын аныктайт, жаратылышты коргоо ишиндеги дүйнөлүк коомчулуктун ролун көрсөтөт; • Экологиялык маданияттын баалуулук-укуктук түшүнүктөрүн түшүндүрөт, турмуш-тиричилик жүрүм-турум деңгээлинде экологиялык моралдын ченемдерин сактайт.	талдашат.
6-жыйынтык. Гендердик теңсиздикти жоюуну, өз өлкөсүндөгү (өлкөдөгү, планетанын башка районундагы) коомдун жыргалчылыгын жакшыртууга өзүнүн жана ар бир адамдын катышуусунун мүмкүнчүлүктөрүн баалайт жана өлкөнү туруктуу өнүктүрүү концепциясын жана коомдун тең салмактуу өнүгүүсүн сактоого ар бир адамдын жеке катышуу мүмкүнчүлүгүн талдайт			
	Геомаданий	• Өз аймагынын (өлкөнүн, планетанын башка аймагынын)жыргалчылыгы жөнүндө анын идеяларынын негизинде жаткан критерийлерди аныктайт; • Жалпы кабыл алынган көрсөткүчтөрдүн бири боюнча (экономикалык бакубаттуулук, ден соолук, Билим берүү, тышкы жашоо шарттары, Социалдык чөйрө, тең укуктуулук, эс алуу) тандалган жердин коомдук шарттарын изилдөөгө катышат;	• Туруктуу өнүгүү түшүнүгүн, принциптерин, компоненттерин ачып берет, туруктуулук факторлорун жалпы адамзаттык баалуулуктар менен байланыштырат; • Глобалдык божомолдорго, гипотезаларга жана долбоорлорго ар кандай көз караштарды сунуштайт, өз көз карашын билдирет; • "Муну ар бир адам жасай алат" долбоорун иштеп чыгууга жана сунуштоого катышат, анда энергияны натыйжалуу пайдалануну жана энергияны

		• Түзүлгөн көрсөтмөлөрдүн (карталардын, схемалардын, графиктердин, фотоматериалдардын) негизинде изилдөөнүн натыйжаларын берет. • "Менин же башка өлкөнүн шарттарын жакшыртуу үчүн эмне кылсам болот?", изилдөөдө пайда болгон көйгөйлөрдү чечүү пландарын иштеп чыгат, мүмкүн болсо бийлик өкүлдөрүнө өз сунуштарын берет же нерселердин абалын өзү оңдойт.	үнөмдөөнү уюштуруу, айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин азайтуу боюнча иш-чаралар сунушталат.
7-натыйжа. Эмгектин эл аралык географиялык бөлүштүрүлүшүн, дүйнөлүк чарбанын тармактарынын өнүгүүсүндө илимий-техникалык прогресстин ролун баалайт жана социалдык-экономикалык параметрлер боюнча дүйнөдөгү аймактардын, өлкөлөрдүн ордун, алардын өнүгүү перспективаларын талдайт			
Азыркы дүйнөнүн туруктуу өнүгүүсү	Геомаалыматтык	• Илимий-техникалык прогресстин таасири алдында илимдеги, техникадагы жана технологиядагы, өндүрүштөгү жана башкаруудагы өзгөрүүлөрдүн мисалдарын келтирет; • «Айрым факторлордун жана илимий-техникалык прогресстин өндүрүштүн жайгашуусуна таасири» темасында көйгөйлүү билдирүү даярдайт; Китептеги типтүү план боюнча дүйнөлүк чарбанын 2-3 тармагына (тандоосу боюнча) кеңири мүнөздөмө берет;	• Окулуп жаткан аймактарда дүйнөлүк экономикалык кубаттуу борборлорун (супер өлкөлөр, мунай казуучу өлкөлөр, жаңы индустриалдык өлкөлөр), эл аралык-географиялык эмгек бөлүштүрүүдө «өлкөнүн жүзүн» аныктаган чарба тармактарын бөлүп көрсөтөт; • Айыл – чарбасынын жайгашуусунун жана өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн, окулуп жаткан аймактарда жана өлкөлөрдө транспорттун үстөмдүк кылган түрлөрүн аныктайт, өлкөлөр ортосундагы коммуникациялык байланыштарда анын ролун баалайт;

		• Ар кандай аймактарда транспорттун үстөмдүк кылуучу түрлөрүн аныктайт, аймактардын бири үчүн анын өнүгүүсүн баалайт жана божомолдойт; • Эл аралык туризмдин негизги райондорунун картосхемасын түзөт, жаратылыш жана маданий-тарыхый эстеликтер айкалышкан аймактарды бөлүп көрсөтөт; • «Мен жашаган же башка өлкөнүн жашоо шартын жакшыртуу үчүн мен эмне жасай алам?» темасында долбоорду иштеп чыгууга катышат жана сунуштарды иштеп чыгып, анын натыйжаларын бийлик органдарына сунуштайт.	• Карта жана окуу китебиндеги текст боюнча Кыргызстан үчүн жана окулуп жаткан аймактар жана өлкөлөр үчүн мүнөздүү керектөөчүлүк жана экспорттук товарларды (маданияттарды) аныктайт; • Контурдук картада негизги өнөр-жай борборлорун, негизги айыл - чарба маданияттары өндүрүлгөн райондорду, окулуп жаткан аймактардагы жана өлкөлөрдөгү ири портторду аныктайт, белгилейт.
8- натыйжа. Экономикалык тармактардын айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин талдоодо изилдөө жөндөмүн колдонууну көрсөтөт жана экономикалык иш-аракеттердин, илимдин жана технологиянын таасири астында өлкөлөрдүн жана региондордун айлана-чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөрдү баалайт			
	Геоэкологиялык	• Чоң шаарларда жашоодон адамдардын ден соолугуна мүмкүн болуучу коркунучтарды аныктайт, Кыргызстандын, планетанын эң булганган шаарларынын, райондорунун мисалдарын келтирет; • Курчап турган чөйрөгө булгоочу таасирдин даражасы боюнча энергетиканын	• Аймактарды жана өлкөлөрдү чарба жүргүзүү ыкмалары боюнча салыштырат (рационалдуу, рационалдуу эмес); • Экономикалык иштин айлана-чөйрөгө тийгизген таасиринин масштабдарынын мисалдарын келтирет, изилденген региондордогу жана өлкөлөрдөгү экологиялык көйгөйлөрдү аныктайт;

		түрлөрүн салыштырат, альтернативдик энергетиканын оң жана терс жактары, Кыргызстанда аны өнүктүрүүнүн келечеги жөнүндө билдирүү даярдайт; • Шаардык чөйрөдө, өнөр жайда, айыл чарбасында, транспорт системасында заманбап экотехнологиялардын мисалдарын келтирет; • Жергиликтүү аймактын (өлкөнүн, жер шарынын башка бөлүгүнүн) экологиялык паспортун түзөт.	• Түшүнүктөрдү ачып берет: "технополис", "технопарк", контурдук карталарда региондордо жана өлкөлөрдө жайгашкан жерин белгилейт, алардын экономикага жана айлана-чөйрөнү сактоого тийгизген таасиринин мисалдарын келтирет; • Эркектер менен аялдардын айлана-чөйрө менен өз ара мамилесинин гендердик аспектилерин түшүндүрөт; • Кыргызстандагы жана изилденип жаткан аймактардагы жана өлкөлөрдөгү экологиялык көйгөйлөрдү чечүү боюнча өзүнүн көз карашын сунуштайт.
9-натыйжа. Дүйнөлүк экономиканын ар кандай чөйрөлөрүндөгү кесиптер менен өзүнүн келечектеги кесиптик кызыкчылыктарын дал келтирет жана келечектеги иш-аракеттеринде географиялык компетенттүүлүктөрдү колдонуу мүмкүнчүлүгүн баалайт			
	Геомаданий	• Экономиканын белгилүү бир чөйрөсүндөгү кесиптер жөнүндө маалыматты табат жана талдайт (тандоосу боюнча), кесиптин негизги мүнөздөмөлөрү, адамга кесип койгон талаптар, анын суроо-талабы жөнүндө билдирүү даярдайт; • Мугалимдин жардамы менен өзүнүн каалоолорун, кызыкчылыктарын, жөндөмдөрүн, мүмкүнчүлүктөрүн аныктайт; • Келечектеги кесибин тандайт өзүнүн жеке сапаттарын кесип тандаган адамга койгон талаптарга дал келтирет;	• Кесиптер географиялык өзгөчөлүктөрдөн улам кандайча айырмаланышы мүмкүн, мамлекеттик түзүлүш же аймак, экономика жана технология коомдун ар кандай кесиптердеги муктаждыктарынын өзгөрүшүнө кандай таасир этээрин талкуулашат; • Жашоонун кайсы тармактарында жана эмне үчүн кеңири көз караштагы, мейкиндик мамилелерин жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн түшүнгөн, аларды иш жүзүндө колдоно билген, аргументтүү эссе жазган же "География жана ийгилик" темасында презентация даярдаган ийгиликтүү адистер болушу

		• Мүмкүн болушунча, тандалган кесиптин өкүлдөрү менен маектешет, алардын иши эмне экендигин, эмнени жана эмне үчүн жактырарын, бул адистик кайда окутуларын аныктайт; • Келечектеги кесиптик пландарын ата-энелер менен талкуулайт.	мүмкүн экендигин аныктайт; • Өзүнүн кызыкчылыктарын, жөндөмдүүлүктөрүн, кесиптик ишмердүүлүгүнүн мотивдерин талдоонун негизинде максаттардын тизмесин түзөт, келечектеги иш-аракеттеринин коомдук турмушунун чөйрөсүн аныктайт; • Өзүнүн жеке максаттарын коомдун муктаждыктарына дал келтирет, андан ары кесиптик билим берүүгө карата иш-аракеттерин пландаштырат.

3.2. Окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун негизги стратегиялары жана ченемдери

Компетенттүүлүк мамилесинде окуу жетишкендиктерин баалоо – бул абдан маанилүү методикалык маселе. Компетенттүүлүк ыкмасы кыйла татаал натыйжаларды – компетенттүүлүктү баалоону талап кылат, демек, ар кандай баалоо стратегияларын иш жүзүндө колдонуу керек. Баалоо стратегиялары – бул мугалим окуучулардын окуудагы жетишкендиктери жөнүндө маалымат чогултуу үчүн колдонгон ыкмалар. Окуучуларды натыйжалуу баалоо үчүн ар кандай стратегияларды жана тиешелүү шаймандарды колдонуу керек (10-таблица). Окуу иш-аракеттеринин ар кандай баскычтарында ар кандай баалоо стратегиялары колдонулат. Тигил же бул баалоо стратегиясын колдонууда, ал эмнеге багытталганын, кандай натыйжаларга жетишип жатканыбызды, окуучуга окуудагы ийгиликтери жөнүндө ой жүгүртүүгө кандайча жардам берерин түшүнүү маанилүү.

10-таблица. Баалоо стратегиялары, натыйжалары жана куралдары

БААЛОО СТРАТЕГИЯЛАРЫ				
Окуучулардын муктаждык-тарын аныктоо	Өз алдынчалуулукту жана өз ара аракеттенүүнү өнүктүрүү	Түшүнүүнүн жана чеберчиликтин далили	Түшүнүү жана мета таанууну текшерүү	Процессти байкоо
И Н С Т Р У М Е Н Т Т Е Р				
1. ББкБ таблицалары (билем, билгим келет, билдим)	1. Контролдук барактар	1. Критерий таблицалары		1.Күндөлүктөр 2.Формлар
2. Мээ чабуулу	2. Суроолор 3. Рефлексия	2. Портфолио		3.Отчеттор 4.Журналдар
Ж Ы Й Ы Н Т Ы К				
Берилген тексттерди изилдөө окуучулардын коюлган милдеттерди түшүнүү деңгээлин көрсөтөт, катышуучулар-дын күтүүлөрүн тактайт	Окуучулардын өз окуусу үчүн жоопкерчиликти алуу жөндөмүн баалоо, инсандар аралык көндүмдөрдү калыптандыруу	Окуу иш-аракеттеринин өнүмдөрүн баалоо	Окуу иш-аракеттери-нин ыкмалары жөнүндө идеяларды иштеп чыгуу	Окуучулардын жетишкендиктерине мониторинг жүргүзүү, баалоо

Окуучулардын жетишкендиктерин баалоодо баалоонун салттуу (практикалык иштерди баалоо, жазуу, оозеки) жана салттуу эмес (окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнө жана жүрүм-турумуна) үзгүлтүксүз байкоо жүргүзүүдө портфолиону, окуу долбоорлорун, изилдөө иштерин, өзүн-өзү баалоо ыкамларын колдонуу сунушталат.

Мындан сырткары окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун инструменттеринин бири тесттик тапшырмалары да колдонулат. Тесттик тапшырмаларды колдонууда окуучунун окуу жетишүү деңгээлин, тапшырманын көлөмүн, убактысын, ар бир класстын окуучуларынын реалдуу мүмкүнчүлүктөрүнө ж.б. көңүл бурулушу керек. Баалоонун формаларын жана ыкмаларын баалоо процессинде колдонууда диагностикалык, формативдик (калыптандыруучу), суммативдик (жыйынтыктоочу) баалоонун үч түрүн айкалыштырып колдонуп, формативдик (калыптандыруучу) баалоого басым жасалышы керек. Окуучулардын окуу ишинин натыйжаларынын география боюнча предметтик стандарттын талаптарына шайкештигин аныктоо максатында формативдик, диагностикалык жана суммативдик баалоо колдонулат. Баалоонун бул түрлөрүн колдонууда салттуу методдорду (практикалык, оозеки жана жазуу иштери), ошондой эле салттуу эмес методдорду да колдонсо болот (окуучунун ишмердүүлүгүнө жана жүрүм-турумуна системалуу байкоо жүргүзүү, портфолиолор, долбоорлор, изилдөөлөр жана өзүн өзү баалоо).

Салттуу ыкмадан айырмаланып, предметтик стандарт формативдик баалоого өзгөчө көңүл бурат. Формативдик баалоо ар бир мугалимге окуучуларынын канчалык деңгээлде жана канчалык ийгиликтүү окуп жаткандыгы жөнүндө маалымат алууга жардам берет. Мугалимдер алынган пикирлердин негизинде студенттер активдүү жана натыйжалуу үйрөнүшү үчүн, алардын окутуусу мүмкүн. Баалоонун бул түрү акыркы стадияда эле эмес, баштапкы жана орто аралыкта окутуу процесси кандай жүрүп жатканын диагноздоо үчүн зарыл жана эгерде маалыматтар канааттандырарлык эмес болуп калса – алынган маалыматтын негизинде ага окуучулардын окуу ишинин сапатын жакшыртуу боюнча зарыл болгон өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл.

Формативдик баалоонун компоненттери болуп *баалоонун критерийлик модели, окуучунун портфолиосу, педагогикалык тестирлөө саналат.*

Баалоонун критерийлик модели

Географиялык текстерди жана ар кандай көрсөтмөлөрдү үйрөнүүнүн натыйжасында окуучулар маалымат менен иштөө көндүмдөрүнө ээ болушат. Ошондуктан, географиялык компетенттүүлүктү баалоодо окуучуларга тапшырмаларды коюп, окуу иш-аракеттерин пландаштыруу үчүн эмнени жана кантип бааланарын так түшүнүүгө жардам берүү үчүн так жана ойлонулган баалоо критерийлери түзүлүшү маанилүү.

Окуучунун портфолиосу

Портфолио окуучулардын өз алдынча окуу иш-аракеттерин уюштуруунун натыйжалуу жолдорунун бири болуп саналат. Портфолио окуучунун прогрессин, окуу процессин жана натыйжаларды көрсөтүүнү баалоого мүмкүндүк берет. Ал көбүнчө долбоорлоо методикасында колдонулат, окуучуга жардам берген предметтик окутууда окуучунун жеке жетишкендиктерин баалоо үчүн колдонулат:

- өзүнүзгө максаттарды коюп, аларга жетүүнү пландаштырыңыз;

- өз мүмкүнчүлүктөрүн жана жөндөмдөрүн билүү;
- окуу стилдериңизди жакшыраак түшүнүп, окуу мүмкүнчүлүктөрүңүздү талдаңыз;
- тандоо жасоо (портфолиодо көрсөтүү үчүн кайсы материалдарды тандоо керек);
- өзүнүн өнүгүү жетишкендиктерин чагылдыруу;
- өз билимин бекемдөө жана өзүн өзү баалоону жүзөгө ашыруу;
- өзүңүздүн индивидуалдуулугуңузду көрсөтүңүз.

Педагогикалык тестирлөө

Педагогикалык тестирлөө – бул педагогикалык тесттерди колдонууга негизделген окуучулардын компетенттүүлүгүн өлчөө формасы. Туура уюштурулганда, тестирлөө мугалимге өзүнүн педагогикалык позициясын так аныктоого жана окуучуга алардын ийгиликтерин сын көз менен баалоого жана кыйынчылыктарды аныктоого жардам берет. Педагогикалык тестирлөөнүн түрлөрү 11-таблицада келтирилген.

11-таблица. Тесттик тапшырмалардын типтери

Жабык типтеги тапшырма	Ачык типтеги тапшырма	Байланыш түзүү тапшырмалары
Бир туура жоопту тандоо	Окуучулар өздөрү түзүшөт: Кыска жооп. Толук жооп.	Эки топтомдун элементтеринин ортосунда кат алышууларды орнотуу.

Географиялык компетенттүүлүктү баалоодо ар кандай мүнөздөгү тапшырмаларды түзүү үчүн Б.Блум боюнча ой жүгүртүү иш-аракеттеринин деңгээлин колдонуу сунушталат. Б. Блум пирамидасын колдонуу окуучулардын иш-аракеттеринин сүрөттөмөсүн гана эмес, 12-таблицада келтирилген бул иш-аракеттердин натыйжаларын да камтыйт.

12-таблица. Б.Блумдун ой-жүгүртүү ишмердүүлүгүнүн деңгээлдери

Деңгээлдер	**Окуучулардын тапшырмасынын мисалдары**	**Алынган жыйынтык**

Билүү	Издөө, бөлүп көрсөтүү, белгилөө, окуу, угуу, байкоо, атоо, жазуу	Презентация, таблица
Түшүнүү	Тартипке салыңыз, суроо бериңиз, талкуулаңыз.	Модель, китеп, сүрөт, диаграмма, чийме.
Колдонуу	Эскиз тартуу, чийме түзүү, схема, бөлүктөрдөн чогултуу, тизме түзүү, эксперимент жүргүзүү, жазуу жана отчет түзүү.	Күндөлүк, коллекция, отчет, пазл, сүрөт, слайд-шоу, модель, карта, коллаж.
Талдоо	Изилдөө, иреттөө, классификациялоо, аныктоо, салыштыруу, дал келтирүү.	Билим картасы, схема, сурамжылоо, диаграмма, жарнама плакаты, доклад, репортаж.
Синтездөө	Бириктирүү, сунуш айтуу, түзүү, гипотеза жасоо, элестетүү, талашуу, план-долбоор түзүү, далилдөө, ролго кирүү, ойлоп табуу, башка жолдорду табуу.	Аңгеме, ыр айтуу, поэма, фильм, ролик, журнал, радио берүү, ыр, мультфильм, компьютердик оюн, программа, рецепт, жаңы түс, даам, форма.
Баалоо	Баалоо, дискуссия кылуу, тандоо, вариант сунуштоо, тобокелдикти баалоо, позицияны актоо, өз пикириңизди түзүү, сунуштарды түзүү.	Талкуу тобу, шилтеме баракчасы, блог, сайт, сунуш, талкуу, макала, рецензия, изилдөө, эссе, салыштыруу таблицасы, өзүн өзү баалоо баракчасы, рефлексия.

Компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруунун бир жолу-билим берүү процессинде PISA форматында тапшырмаларды түзүү жана колдонуу. PISA форматындагы тапшырмалардын өзгөчөлүгү анын шарттары менен суроолору биринчи караганда көз карандысыз жана бири-бири менен байланышпагандай көрүнөтс. Шарттарды жана суроолорду байланыштыруу окуучунун милдети болуп аны чечүү үчүн жеке тажрыйбаны, кошумча маалыматты пайдалануу аркылуу контекст менен иштөө зарыл. Демек, PISA тапшырмаларынын дизайны-алар көбүнчө турмуштук практикадан алынган кырдаалды сүрөттөп берет. Тапшырмалардын шарттары да, суроонун формасы да предметтик кырдаалга тыгыз байланган эмес. Ошондуктан, турмуштук кырдаалды предметтин окуу материалы менен байланыштыруу кыйынчылыкта болот. Ар бир тапшырма – чечимди талап кылып, жагдайды, кырдаалды чечмелөөнү талап кылат. Тапшырмаларды аткаруу үчүн жеке тажрыйба, кошумча маалыматтарды колдонуунун талап кылат, анткени, ал тапшырмалардын мүнөзү интеграцияланган билимдердин топтомунан турат.

Б. Блумдун пирамидасынын негизинде ар кандай деңгээлдеги географиялык тапшырмаларды түзсө болот:

1. Репродуктивдүү деңгээл - окуучулардын үлгү боюнча жөндөмдүүлүгү менен мүнөздөлөт (иш-аракетти аткаруу алгоритми берилген).
2. Өндүрүмдүү деңгээл-үйрөнгөн теориялык билимди бейтааныш кырдаалда колдоно билүү менен мүнөздөлөт.
3. Чыгармачылык деңгээл-окуу маселелерин өз алдынча чечүүнү билдирет.

Окуучулардын билим алуудагы жетишкендиктерин баалоо предметтик стандарта аныкталган күтүлүүчү натыйжалардан келип чыгат, алар география боюнча Предметтик стандартта төмөнкү аракеттердин негизинде аныкталган: *репродуктивдүү (I деңгээл)* - окуучулардын үлгүнү (иш-аракеттерди аткаруунун берилген алгоритмин) ээрчий алуусу менен мүнөздөлөт, *продуктивдүү (II деңгээл)* - өздөштүрүлгөн теориялык билимди тааныш эмес кырдаалда колдоно алуусу менен мүнөздөлөт, *чыгармачыл (III деңгээл)* - окуу маселелерин өз алдынча чечүүнү туюндурат. Тесттик тапшырмаларды колдонууда төмөнкүлөргө көңүл буруу зарыл: баалоо жүргүзүү убактысы, бааланууч материалдардын мазмунунун көлөмү, окуучулардын даярдык деңгээли, ар бир классты баалоону уюштуруунун реалдуу мүмкүнчүлүктөрү ж. б.

Баалоо формасына же методуна карабастан, баалоонун бардык түрлөрүнүн өз ара байланышы эске алынышы керек: диагностикалык, формативдик жана суммативдик. Бирок, ошол эле учурда формативдик баалоого өзгөчө көңүл буруу керек.

Окуучулардын билим жетишкендиктерин баалоо География боюнча предметтик стандартта аныкталган күтүлүчү натыйжалардан келип чыгат:

Репродуктивдик (I деңгээли) окуучулардын үлгүнүн (иш-аракетти аткаруунун белгиленген алгоритмине) ылайык аткаруусу менен мүнөздөлөт;

Продуктивдүү (II деңгээли) - үйрөнгөн теориялык билимди тааныш эмес кырдаалда колдонуу менен мүнөздөлөт;

Чыгармачылык (III деңгээли) – окуу маселелерин өз алдынча чечүүнү билдирет. Төмөндө ар бир класс боюнча окуучулардын жетишкендиктерин баалоо мисалын сунуштайбыз.

6- класс. Жаратылышты туруктуу пайдалануу көз карашынан Жердин геосфераларынын сыпаттамасын жалпысынан түзөт. Окуучулар бул натыйжага төмөнкү учурларда жетет:

Репродуктивдүү I деңгээл	Продуктивдүү II деңгээл	Чыгармачыл (креативдүү) III деңгээл
Жердин геосфераларын атап жана түшүндүрүп берет	Жердин геосфераларын сыпаттоонун планын сунуштайт.	Географиялык малымат булактарынын негизинде өз алдынча сыпаттайт, салыштырат жана корутундуларды чыгарат.

Баалоонун инструменти:

Репродуктивдүү деңгээл үчүн

Жердин сфераларынын тиешелүү каситеттери боюнча аныктагыла:

1. Жер кыртышы	А) аба
2. Гидросфера	Б) катуу
3. Атмосфера	В) жашоо кабыгы
4. Биосфера	Г) Суу

Жообу: 1-б; 2-г; 3-а; 4-в.

Продуктивдүү деңгээл үчүн

Окуу китебинин “Жердеги жашоонун өнүгүү этаптары” тексти боюнча таблица түзгүлө .

Чыгармачыл деңгээлдеги тапшырма

“Адамдын ишмердүүлүгү Жердин сфераларына кандай таасир берет?” темасында эссе жазгыла

7- класс. Материктер менен океандардын жаратылышынын мүнөздөмөлөрүн биоартүрдүүлүктү туруктуу өнүктүрүү көз карашынан түзөт. Окуучулар бул натыйжага төмөнкү учурларда жетет:

Репродуктивдүү I деңгээл	Продуктивдүү II деңгээл	Чыгармачыл (креативдүү) III деңгээл
Материктер менен океандардын жаратылышынын компоненттерин санап берет.	Материктер менен океандардын жаратылышынын Туруктуу өнүгүүсү деген эмне экенин түшүндүрүп берет.	Материктер менен океандардын туруктуу өнүгүүсүнүн маселелерин чечүүнүн жол- дорун өз алдынча сунуштайт

Баалоонун инструменти:

Репродуктивдүү деңгээл үчүн

Төмөндөгү сүрөттөлүш кайсы жаратылыш зонасын мүнөздүү“...жыл ичинде абанын температурасы төмөн, жаан-чачындар аз жаайт, көбүнчө кар жаайт, өсүмдүктөрү кыска, жаныбарлардан леминг жана калтар кездешет...”?

А.Талаада

Б. Саваннада

В. Тундрада

Г. Арктикалык чөлдө

Продуктивдүү деңгээл үчүн

Ири көлөмдөгү озон тешиктери көпчүлүк учурларда Антарктидада жана Арктикада байкалат. Себебин түшүндүрүп бергиле.

Чыгармачыл (креатив) деңгээл үчүн

“Антарктидадагы жана Арктикадагы байкалган ири көлөмдөгү озон тешиктерин азайтуу үчүн эмне кылуу керек?” темасында маалымат, билдирүү даярдоо.

8- класс. Кыргызстандын жаратылыш-территориялык комплекстерин туруктуу өнүгүүнүн көз карашынан сыпаттоого алат. Окуучулар бул натыйжага төмөнкү учурларда жетет:

Репродуктивдүү I деңгээл	Продуктивдүү II деңгээл	Чыгармачыл (креативдүү) III деңгээл
Кыргыз Республикасынын жаратылышынын жана жаратылыш-территориялык комплекстеринин туруктуу өнүгүүсүнүн маңызын түшүндүрөт	Кыргыз Республикасынын жаратылышынын жана жаратылыш-территориялык комп-лекстеринин туруктуу өнүгүүсүнүн негизги багыттарын бөлүп көрсөтөт	Кыргыз Республикасынын жаратылыш-территориялык комплекстеринин жаратылышына өз алдынча баа берет жана корутундуларды чыгарат

Баалоонун инструменти:

Репродуктивдүү деңгээл үчүн

Россиялык экосоциолог И. А. Халийдин Кыргыз Республикасынын табиятынын туруктуу өнүгүүсү үчүн айткан төмөндөгү маалыматынын маанисин түшүндүрүп бергиле: “Туруктуу өнүгүү - *бул жердеги тирүү организмдерге, анын ичинен өсүп келе жаткан жаш муундарга жана бардык адамдарга аяр мамиле жасоону, кам көрүүнү, аларга коркунуч алып келүүчү таасирлерди жоюуну, биосферага таасир берүүнүн жана анын ресурстарын пайдалануунун чеги бар экендигин адамдар тараптан моюнга алууну көздөгөн, табияттын баалуулугун артыкчылк катары караган жаңы экологиялык парадигма болуп эсептелет”.*

Продуктивдүү деңгээл үчүн

Окуу китебинин текстинин негизинде Кыргыз Республикасынын табиятынын Туруктуу өнүгүүсүнүн багыттарын бөлүп көрсөткүлө.

Чыгармачылык (креатив) деңгээл үчүн

Маалыматтын ар кырдуу булактарынын (интернет, массалык-маалымат каражаттары) негизинде Кыргыз Республикасынын табиятынын туруктуу өнүгүүсү жана экологиясы тууралуу бүтүм чыгаргыла.

9- класс. Кыргызстандын экологиялык проблемаларын чечүү боюнча иш-аракеттердин болжолдуу планын түзөт. Окуучулар бул натыйжага төмөнкү учурларда жетет:

Репродуктивдүү I деңгээл	Продуктивдүү II деңгээл	Чыгармачыл (креативдүү) III деңгээл

Кыргыз Республикасынын экологиялык проблемалары тууралуу маалыматтарды таап, жыйнайт.	Кыргыз Республикасындагы экологиялык кырдаалды талдоого алат жана салыштырат.	Кыргыз Республикасындагы экологиялык кырдаалды чечүү жолдорун, өнүгүү перспективаларын өз алдынча сунуштайт

Баалоо инструменти:

Репродуктивдүү деңгээл үчүн

Кыргыз Республикасынын экологиялык проблемалары тууралуу ар кырдуу маалыматтарды чогултуу жана аларды иргелештирүү.

Продуктивдүү деңгээл үчүн

Окуу китебинин текстинин жана чогултулган маалыматтардын негизинде “Кыргыз Республикасынын экологиялык-экономикалык абалы” темасында аналитикалык маалымат даярдоо

Чыгармачылык (креатив) деңгээл үчүн

“Кыргыз Республикасынын экологиялык проблемалары чечүүнүн жолдору” темасында презентация даярдоо.

Төмөндө 10-11- класстын окуучуларынын жетишкендиктерин баалоо үлгүсү келтирилген. Деңгээлдик тапшырмаларды түзүү үчүн негиз болуп күтүлүүчү натыйжалар эсептелет, алар "билим берүүнүн натыйжалары жана баалоо" деген 3-бөлүмдө берилген.

Мисалы, билим берүүнүн натыйжасы:

1-натыйжа. Тарыхый доорлордун жана азыркы саясий процесстердин дүйнөнүн саясий картасын түзүүгө тийгизген таасирин, дүйнө өлкөлөрүнүн ар түрдүүлүгүн жана ал аркылуу текшерилген көрсөткүчтөрдү талдайт:

• саясий картаны түзүүнүн ар кандай этаптарында өзгөрүүлөрдүн себеп-натыйжа байланыштарын белгилейт, XX к-дын аягындагы XXI к-дын башындагы маанилүү геосаясий окуялардан мисалдарды келтирет;

• өлкөлөрдү аймактык белгилери, калкынын саны, социалдык-экономикалык өнүгүү деңгээли боюнча классификациялайт;

• Кыргызстандагы башкаруу формасын жана аймактык - административдик түзүлүшүн дүйнөнүн башка өлкөлөрү менен салыштырат;

• өлкөнүн (Кыргызстандын же башка өлкөлөрдүн (тандоосу боюнча)) саясий-географиялык абалы анын өнүгүшүнө кандай таасир этерин аныктайт.

Окуучу берилген натыйжага жетет, эгерде:

1. Репродуктивдүү деңгээл	2. Продуктивдүү деңгээл	3. Чыгармачыл (креативдүү) деңгээл

• Саясий картаны түзүү этаптарын мүнөздөйт, алып келет, “Ысык чекиттерди” атайт.	Конкреттүү мисалдарда дүйнөнүн саясий картасындагы сандык жана сапаттык өзгөрүүлөрдү тааныйт.	• XX к-дын аягы XXI к-дын башындагы маанилүү геосаясий окуялар боюнча өзүнүн карта-схемасын түзөт.
• Аймагынын жана калкынын саны боюнча чоң өлкөлөрдүн, карлик мамлекеттердин, жарым аралдын жана аралдын өлкөлөрүнүн, архипелаг өлкөлөрүнүн өнүккөн жана өнүгүп келе жаткан өлкөлөрүнүн мисалдарын келтирет.	• Өлкөлөрдү аймактык белгилери, калкынын саны, социалдык-экономикалык өнүгүү деңгээли боюнча классификациялайт.	• Көрсөткүчтөрдү өз алдынча аныктайт жана кандайдыр бир белгилер боюнча өлкөнүн типологиясын ишке ашырат.
• Кыргызстандын башкаруу формасын жана аймактык түзүлүшүн атайт, башкаруунун монархиялык жана республикалык формалары, Федеративдик жана унитардык аймактык-административдик түзүлүшү бар өлкөлөрдүн мисалдарын келтирет.	• Башкаруу формасы жана аймактык-административдик түзүлүшү боюнча өлкөлөрдү классификациялайт, "дүйнө өлкөлөрүнүн мамлекеттик түзүлүшү" системалаштыруучу таблицасын түзөт.	• Чет элдик Европа жана чет элдик Азияда монархиялык башкаруу формасындагы өлкөлөрдүн басымдуулук кылуусунун себептери жана Түндүк Америкада алардын жоктугу жөнүндө аргументтүү эссе жазат.
• Кыргызстандын же башка өлкөнүн (тандоосу боюнча) саясий-географиялык абалын мүнөздөйт .	• Кыргызстандын жана башка өлкөнүн саясий-географиялык абалындагы окшоштуктарды жана айырмачылыктарды аныктайт (тандоосу боюнча)	• Өлкөнүн саясий - географиялык абалынын анын өнүгүшүнө тийгизген таасири жөнүндө өз көз карашын билдирет жана негиздейт

Бул натыйжаны баалоо куралы төмөнкүдөй мүнөздөгү тапшырмалар болушу мүмкүн:

Репродуктивдүү деңгээл үчүн: төмөнкү түшүнүктөрдүн жана терминдердин мазмунун ачыңыз: "мамлекеттин чек аралары", "аймактык суулар", "абсолюттук монархия", "конституциялык монархия", "теократиялык монархия", "Республика", "унитардык мамлекет", "федеративдик мамлекет".

Продуктивдүү деңгээл үчүн: окуу китебинин бетиндеги өлкөлөрдүн "визиттик карточкасынын" негизинде төмөнкү форманы колдонуп "дүйнө өлкөлөрүнүн мамлекеттик системасы" системалаштыруу таблицасын түзүңүз:

Башкаруу формасы			Административдик-аймакык түзүлүштүн формасы	
Республикалар	Монархия		Унитардык өлкөлөр	Федеративдик өлкөлөр
	Конституциялык	Абсолюттук		

Ар бир графага мисал катары өлкөлөрдүн аттарын жазыңыз.

***Чыгармачыл деңгээл үчүн*:** сиз өлкөлөрдүн типологиясын экономикасынын өнүгүү деңгээли боюнча классификациялайсыз дейли. Алгач кайсы көрсөткүчтөрдү колдоносуз? Эмне үчүн?

Окуудагы жетишкендиктерди баалоодо белги төмөнкү критерийлердин негизинде коюлат.

Баалоонун критерийлеринин градациясы

Окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоонун натыйжасы белги болуп саналат. Окуучулардын ишинин натыйжаларын баалоодо окуу материалын баяндоодо тууралыгына, конкреттүүлүгүнө, өз алдынчалыгына, системалуулугуна, ырааттуулугуна жана негиздүүлүгүнө, географиялык аныктамаларды, түшүнүктөрдү колдонуунун тактыгына көңүл буруу зарыл. Окуу жетишкендиктерин баалоо окуучулардын жеке өзгөчөлүктөрүн, жөндөмдөрүн, кызыгуусун жана муктаждыктарын эске алууну камтыйт.

Окуучулардын оозеки жана жазуу жүзүндөгү жоопторун баалоо критерийлери

"5" белгиси (баасы) коюлат, эгерде окуучу:

1. өз алдынча каралып жаткан түшүнүктөрдүн, кубулуштардын жана мыйзам ченемдүүлүктөрдүн, теориялардын жана мамилелердин программалык материалдык жана маани-көлөмүн ачып берет;
2. Негизги жоболорду бөлүп көрсөтүүнү, жоопту конкреттүү мисалдар, фактылар менен өз алдынча ырастоону билет;
3. өз алдынча жана жүйөлүү маалыматтарды талдоо, жалпылоо, корутунду берет;
4. үйрөнгөндөрүн бейтааныш кырдаалда колдонот;
5. окуу материалын ырааттуу, так, байланыштуу, негиздүү, логикалык, ырааттуу жана катасыз баяндайт;

6. өзүнүн тыянактарын чыгарат, негизги түшүнүктөрдүн, мыйзамдардын, теориялардын так аныктамасын жана чечмелөөсүн берет;

7. өз алдынча көрсөтмө куралдарды, маалымдама материалдарды, окуу китебин, кошумча адабияттарды, баштапкы булактарды колдонот, байкоолордон жана тажрыйбалардан корутундуларды далилдөө үчүн колдонот;

8. аспаптар, чиймелер, схемалар жана графиктер менен өз алдынча иштейт;

9. географиялык картада географиялык номенклатура боюнча объекттерди табат.

"4" белгиси (баасы)коюлат, эгерде окуучу:

1. өздөштүргөн материалды айтууда анча эмес катарларды жана кемчиликтерди программалык материалдын көлөмүн өзү ачып көрсөтөт;

2. аныктамалардын жана түшүнүктөрдүн мазмунун ачып жатканда, илимий терминдерди колдонууда же байкоолордон жана тажрыйбалардан тыянактарда жана жалпылоолордо толук эмес, анча-мынча так эместиктерди берет;

3. материал белгилүү бир логикалык ырааттуулукта баяндалат, ошол эле учурда бир ката кетирбейт же эки кемчиликтен ашпайт жана аларды өз алдынча оңдой алат;

4. жоопту конкреттүү мисалдар менен тастыктайт;

5. изилденген материалдагы башкы жоболорду өз алдынча бөлүп көрсөтө алат; фактылардын жана мисалдардын негизинде жалпылайт, жыйынтык чыгарат;

6. негизги географиялык байланыштардын маңызын ачып берет;

7. географиялык номенклатураны билет жана анча-мынча каталары бар географиялык карталар менен иштей алат.

«3 белгиси (баасы)коюлат, эгерде окуучу:

1. окуу материалынын негизги мазмунун ачып берет, аны өздөштүрүүдө кемчиликтер бар;

2. материал системалуу эмес, фрагменттүү, дайыма эле ырааттуу эмес;

3. корутундуларда жана жалпылоодо жетишсиз түзүлгөндүгүн көрсөтөт, начар талашат, аларда ката кетирет;

4. илимий терминологияны колдонууда каталарга жана так эместиктерге жол берет, түшүнүктөрдүн аныктамалары жетишсиз так берет;

5. байкоолордон, фактылардан, тажрыйбалардан алынган тыянактарды жана жалпылоолорду далил катары колдонбойт же аларды айтууда ката кетирбейт;

6. теориялардын жана мыйзамдардын негизинде конкреттүү кубулуштарды түшүндүрүүдө кыйынчылыктар;

7. окуу китебинин текстинин мазмунун кайталайт, бирок тексттин айрым позицияларын жетиштүү түшүнбөйт, бир же эки ката кетирет;

8. географиялык номенклатураны начар билүү, географиялык карта менен иштөөдө практикалык көндүмдөрдүн жоктугу.

«2» белгиси (баасы)коюлат, эгерде окуучу:

1. материалдын негизги мазмунун ачыкка чыгарбайт;
2. тыянак чыгарбайт жана жалпылабайт;
3. программалык материалдын Олуттуу же негизги бөлүгүн билбейт же түшүнбөйт;
4. үлгү боюнча конкреттүү суроолорду жана тапшырмаларды колдоно албайт;
5. жооп бергенде (бир суроого) мугалимдин жардамы менен да оңдой албаган экиден ашык ката кетирет;
6. картаны колдонууда каталар бар;
7. географиялык номенклатураны билбөө.

2. Практикалык жана өз алдынча иштерди баалоо критерийлери

«5» белгиси (баасы)коюлат, эгерде окуучу:

1. практикалык же өз алдынча ишти өз алдынча аткарат (зарыл адабияттарды тандоо, ишти аткаруу кадамдарын түзүү ж. б.);
2. Жумуш тыкан таризделет (презентациялуулук).

«4» белгиси (баасы)коюлат, эгерде окуучу:

1. практикалык иш өз алдынча жүзөгө ашырылат;
2. сунушталган аткаруу ырааттуулугунан бир аз четтөөгө мүмкүндүк берет.

«3» белгиси (баасы)коюлат, эгерде окуучу:

1. практикалык иштерди мугалимдин жардамы менен аткарат жана түзөтөт;
2. жумуш толугу менен аткарылбайт жана жумушту үйдө бүтүрүүгө кошумча убакыт талап кылынат;
3. атлас карталары, статистикалык материалдар, географиялык приборлор менен өз алдынча иштөө кыйынга турат.

«2» белгиси (баасы)коюлат, эгерде окуучу:

1. өз алдынча же практикалык иштерди аткарууга даяр эмес;
2. иштин натыйжалары туура тыянак чыгарууга мүмкүндүк бербейт жана коюлган максатка толугу менен карама-каршы келет.

Географиялык карта жана башка булактар менен иштөө жөндөмүн баалоо

"5"белгиси

- булактарды, ресурстарды тандоо иштин мазмунуна ылайык келет;
- географиялык аймактарды, объекттерди сүрөттөөдө же мүнөздөөдө планды сактоо;
- өз алдынча корутундуларды иштеп чыгуу жана иштин жыйынтыгы боюнча тыкан дизайн.

«4» белгиси

- иштин мазмунуна туура келген булактарды туура жана толук тандоо;
- карталарды, адабияттарды, ресурстарды пайдалануда жана жыйынтыктарды жасалгалоодо так эместиктерге жол берилет.

«3» белгиси

- иштин мазмунуна туура келген негизги булактарды туура пайдалануу;
- тыянактарды түзүүдө так эместиктер;
- натыйжалардын шалаакы дизайны.

«2» белгиси

- адабияттарды, ресурстарды ж. б. тандоо жана пайдалануу көндүмдөрү жок.;
- тапшырманы аткарууда жана жыйынтыктарды жасалгалоодо олуттуу каталар бар.

"1" белгиси - атлас карталарын, окуу китептерин, Интернет булактарын толук колдоно албоо.

Контурдук картада практикалык иштерди аткарууга талаптар

(Контурдук картадагы практикалык жана өз алдынча иштер атлас карталарын жана окуу китептерин, ошондой эле ишке тапшырманын сүрөттөлүшүн колдонуу менен аткарылат).

1. Контурдук карталардын ашыкча жүктөлүшүн болтурбоо үчүн майда объекттер сандар менен белгиленет жана аларды картанын алкактарынан сырткары түшүндүрөт ("шарттуу белгилер"деген графада).

2. Географиялык объектилерди контурдук картага түшүрүүдө градустук торчо, дарыя системалары, жээк сызыгы жана мамлекеттердин чек аралары колдонулат.

3. Географиялык объекттердин аттары параллелдер же меридиандар боюнча жазылышы керек.

4. Объекттердин географиялык аталыштары баш тамга менен жазылат.

Контур картасы менен иштөө эрежелери

1. картада тапшырманы аткаруу үчүн материалдарды тандоо керек (текстуу карталар, статистикалык материалдар, окуу тексти) жана негизгисин белгилөө зарыл.

2. 2-3 деңгээл боюнча көрсөткүчтөрдү рангалоо -жогорку, орто, төмөн.

3. Шарттуу белгилер карта легендасында көрсөтүлүшү керек.

4. Географиялык объекттерди жазуу эрежелери: шаарлардын жана айыл-кыштактардын аталыштары параллелде боюнча же картанын түндүк рамкасына параллель жазылат; жазуулар башка белгилердин контурлары менен тосулбашы керек; жазууларды мүмкүн болушунча кичине, бирок так басма тамгалар менен жасаңыз.

5. Түндүк рамканын (картанын жогору жагында) үстүндө аткарылган иштин аталышы жазылат, ал эми картанын ылдый жагында чыгарманын автору кол коет.

6.Контур карталарда фломастер жана маркерлер менен иштөөгө тыюу салынат!

4-БӨЛҮМ. БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУГА КАРАТА ТАЛАПТАР

4.1. Окутуу методикасынакоюлган талаптар

Компетенттүүлүк билим берүүнүн негизги максаты - ар бир окуучуга керектүү компетенцияларды өздөштүрүүгө жана ийгиликтүү бойго жетүүгө бирдей мүмкүнчүлүк берүү. Компетенттүүлүккө негизделген билим берүү бааларга басым жасоонун ордуна, ар бир окуучунун предмет боюнча канчалык компетенттүү экенине көңүл бурууну билдирет. Бул окуучулар талантын, жөндөмүн, чеберчилигин ж. б. көрсөтө алганда гана алдыга жыла алат дегенди билдирет.

Компетенттүү билим берүүнүн алты негизги принциби:

1. Адилеттүүлүк. Калыстык ар бир окуучуга башкалардай эле нерсени берүү дегенди билдирбейт. Тескерисинче, бул ар бир окуучуга акыркы максатка жетүү үчүн керектүү нерселерди берүү дегенди билдирет.

2. Жашоо көндүмдөрүн жана компетенцияларды өнүктүрүүгө жардам берген өлчөнүүчү компетенцияларга басым жасоо алдын ала аныкталып, ар бир окуучу үчүн окуу максаттары катары коюлушу керек.

3. Окуу максатынын ачыктыгы: алар эмнени үйрөнүшү керек? Алардын жөндөмдүүлүгү кантип аныкталат? Алар кандай бааланат? Бул принцип окуучуларга жоопкерчиликти алууга жардам берет.

4. Сабак бою окуучуларды колдоо.

5. Баалоонун бардык 3 түрүн колдонуу менен жеке жетишкендиктерди, жөндөмдөрдү баалоо: калыптандыруучулук, диагностикалык, суммативдик.

6. Ачык-айкын кайтарым байланышты камсыз кылуу.

Окуу процессин уюштурууда салттуу жана интерактивдүү ыкмаларды колдонуу сунушталат. Интерактивдүү окутуу технологияларынын бири аралаш окутуу технологиясы болуп саналат. Бул технологияны уюштурууда окуучулар онлайн режиминде өз алдынча аткаруу үчүн мугалимден оффлайн режиминде тапшырмаларды ала алышат. Ошол эле учурда, окуучу бири-бири менен өз ара аракеттенүү онлайн кызматташуу мейкиндиктеринде.

Оффлайн сабактар учурунда окуучулардан анализдөө, баалоо, түшүндүрүү, көрсөтүү (чектелген убакыт аралыгы) жөнүндө кыска аудио/видео жазуулар аркылуу көндүмдөрүн жана түшүнүгүн көрсөтүүгө чакырылат. Алар мугалимдин көрсөтмөсүнө ылайык презентацияларды түзүшөт. Ошондой эле онлайн жолугушуу учурунда окуучулар менен алардын теңтуштарынын ортосунда талкуу уюштурулушу мүмкүн жана баарлашуу функциясын колдонуу менен катышат, жооп берет жана пикир калтырат. Окуучулардан видеоклиптерди көрүү жана басма/уктуруу/башка медиага шилтемени окуу, ошондой эле сереп, резюме, түшүндүрмө берүү, тема боюнча өз пикирин билдирүү суралат.

Мындай сабактарда жетишкендиктерди баалоо үчүн баалоо критерийлери окуучулардын прогрессин жана жетишкендиктерин колдоо үчүн мугалим менен биргеликте бардык окуучулар менен иштелип чыгат. Аралаш окуу сабактары учурунда окуучулар

ноутбуктарын/түзмөктөрүн алып келип, онлайн режиминде баа бере алышат, объективдүү себептерден улам мектепке келе албаган окуучулар аны үйдөгү түзмөктөрүндө аткарышат.

Ар бир баалоо сабагы мугалим экранды карап турганда класста отургандарды байкоо үчүн кошумча байкоочуну талап кылат. Класстагы окуучулар кошумча чара көрүү үчүн үстөлүн/артын мугалимге буруп/окуучуларга мугалим колдоочу байкоочу менен бирге карап жатканын билдире алышат.

Окуучунун ноутбугу, планшети жок болгон учурда мугалим даярдалган көчүрмөнү таратууга тийиш. Бул сабактарга киргизиле турган ыкмалардын жана методдордун айрымдары гана.

Мугалимдер колдонгон интерактивдүү окутуу методдорунун ар кандай түрлөрү бар. Мугалимдерге төмөнкүлөрдү колдонуу сунушталат:

- муз жаргычтар окуучуларга өзүн эркин сезүүгө жардам берет, комментарий берүүгө, бири-бири менен таанышууга, активдүү болууга мүмкүнчүлүк түзүлөт;
- чакан топтук талкуулар, анда ар бир адам өз оюн айтууга жана өз оюн билдирүүгө мүмкүнчүлүк алат;
- Кейс-стади, окуучулар изилдөө темаларын өз алдынча тандап, (маселелерди) талкуулай алышат: фактыларды талдоо, көйгөйлөрдү жана суроолорду аныктоо, аргументтер же өкүмдөр;
- ролдук жана имитациялык оюндар. Ролдук оюндарда окуучулар өз тажрыйбаларын, фантазияларын колдонуп, ролдук оюнду чыныгы жашоого окшоштурушат;
- Презентациялар. Белгилүү бир тема боюнча ар кандай булактардын, китептердин, журналдардын, гезит макалаларынын негизинде студенттер презентация жасап, бүт класс менен талкуулай алышат.

Долбоордук иш. Долбоордук окутуу ыкмасын колдонууда окуучуларга бир катар долбоорлор же кырдаалдар берилет, алардын ичинен алар көйгөйдү тандап, аны өз алдынча чечиши керек. Мугалим, долбоордук окутуу ыкмасы болгон учурда, консултат, кеңешчи, жардамчы, менеджердин ролун өзүнө алат.

Географиялык компетенцияларды түзүүнүн шарттарынын бири болуп географиялык маалыматтын ар кандай булактары менен иштөөнүн органикалык биримдиги саналат: географиялык карта, окуу китептери жана окуу-методикалык куралдар, электрондук маалымат алып жүрүүчүлөр ж.б. Географиялык карта - мектепте географияны окутууда жана изилдөөдө колдонула турган негизги жана эң көрсөтмөлүү курал. Окуучу картаны окуй алышы үчүн, аны түшүнүшү үчүн, аны мугалимге үйрөтүү керек. Мектептеги окутууда географиялык карта төмөнкү функцияларды аткарат:

- аймак же изилденип жаткан объект жайгашкан мейкиндикти, анын ошол мейкиндиктеги ордун жана маанисин түшүнүү үчүн ;

- региондун өзгөчөлүгүн түзүүчү башкы объекттерди жана кубулуштарды аныктоо үчүн;

- региондун ичиндеги жана анын аймагынан сырткаркы кубулуштардын, ошондой эле региондун дүйнөдөгү ордунун ортосунда байланыш түзүү;

- көрүү эс тутумун туташтыруу үчүн.

Картографиялык методдор географиялык изилдөөлөрдө колдонулушу керек:

- жаратылыш шарттарына жана ресурстарына өндүрүштүн жайгашуусунун, энергетикалык жана эмгек ресурстарынын, даяр продукциянын керектөөчүлөрүнүн, региондо инфраструктуранын уюштурулушунун көз карандылыгын карталар боюнча табуу;
-табигый жана социалдык-экономикалык факторлорду эске алуу менен региондун экологиялык шарттарын баалоо;
- конкреттүү райондордо өнөр жай ишканаларынын иштөөсүнүн экологиялык коркунуч даражасын аныктоо;
- өз аймагынын ландшафттарына антропогендик таасирдин деңгээлин изилдөө;
- дүйнө калкынын динамикасын жана анын диний курамын изилдөө;
- өлкөлөр ортосундагы экономикалык байланыштарды изилдөө.

Ар кандай маалымат булактары (окуу китеби, географиялык карта ж.б.) менен иштөөдө мугалим окуучулардын практикалык ишине көңүл буруусу маанилүү, б. а. географиялык компетенттүүлүктү калыптандыруу үчүн теориялык билимдерди окуучулардын практикалык иштери менен системалуу айкалыштыруу максатка ылайыктуу. Бир сабакта бир нече практикалык иштерди (5-7 15-20 мүнөткө чейин) өткөрсө болот. Мындан тышкары, ар бир сабакта төмөнкү окуу милдеттери ишке ашырылышы керек:

- өз ара аракеттенүү кырдаалын түзүү (интерактивдүү окутуу режими);
- ар кандай маалымат булактары менен таанып билүү ишин уюштуруу (курчап турган чындык, окуу китеби, географиялык карта, статистикалык-экономикалык маалыматтар ж. б.);
- окуу проблемаларын жана милдеттерин чечүүгө жардам көрсөтүү.

Географиянын бардык курстарында окуу процессинде компетенттүү окутуу ыкмасын ишке ашыруунун дагы бир ыкмасы ар кандай схемаларды-теориялык билимдерди бекемдөө үчүн таблицаларды, символдорду, диаграммаларды, сүрөттөрдү колдонуу максатка ылайыктуу. Муну менен катар окуу процессинде жаңы педагогикалык технологияларды ишке ашыруунун табигый зарылдыгы келип чыгат. Ошондуктан төмөндөгүлөрдү эске алуу керек:

- окуу процессинде окуучулардын мотивациясын өнүктүрүү окуучунун өзү тарабынан жүрүшү керек;
- ар түрдүү булактардан билим алуу, тиешелүү окуу чөйрөсүн түзүү;
- окутуунун интерактивдүү методдорун пайдалануу жолу менен окуу процессин уюштуруу.

Окуу оюндарын, көйгөйлүү сабактарды, дискуссияларды, конференцияларды уюштуруу окуучулардын сабактан тышкаркы иш-аракеттери менен айкалыштырылышы керек (долбоорлор, экскурсиялар, музей иш-аракеттери, географиялык чөйрөдөгү байкоолор жана практикалык иштер, факультативдер жана ийримдер, Олимпиадалар жана окуучулардын илимий коомдору).

Бүгүнкү күндө географиялык маалымат тутуму (ГИС) мектептин географиялык билим берүү тутумундагы эң инновациялык технологиялык куралдардын бири болуп саналат, анткени окуучулар ГИС-технологияларын колдонгондо, алар окуу процессин жеңилдетип, ар бир инсанды өнүктүрүүгө багытталган окуу чөйрөсүн өзгөртүшөт.

ГИС-бул жер бетиндеги абалга байланыштуу маалыматтарды чогултуу, сактоо, текшерүү жана көрсөтүү үчүн компьютердик система жана көчөлөр, имараттар, өсүмдүктөр сыяктуу бир картада ар кандай маалыматтарды көрсөтө алат. ГИС бир нече артыкчылыктарга ээ жана төмөнкүдөй мүмкүнчүлүктөрдү берет:

- маалымат чогултуу жана кызматташтыкты, топтук окутууну жана дисциплиналар аралык окутууну жайылтуу;
- онлайн режиминде иштөө жана Интернет байланышы бар каалаган жерден иштөөгө болот;
- критикалык ой жүгүртүү, мейкиндиктик ой жүгүртүү жана аналитикалык жөндөмдөрдү жакшыртуу сыяктуу окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү;
- визуалдык окуу чөйрөсүн, активдүү окутууну жана мейкиндикте ой жүгүртүүнү өбөлгө түзөт;
- маалыматтык технологияларды колдонуу боюнча окуучулардын көндүмдөрүн өркүндөтүү ж. б.
- сабактарда ГИС (географиялык маалымат тутумдары) колдонуу боюнча методикалык сунуштар:
- сабактарды өткөрүүдө Google Maps, Google Earth и Street View сыяктуу онлайн карта колдонмолорунун жардамы менен виртуалдык тур . Ар кандай бийиктиктеги жана бурчтагы түрлөр географиялык объектилердин, кубулуштардын жана процесстердин жайгашкан жерин ар башкача түшүнүшөт;
- электрондук карталарды жана космостук съемкаларды түзгөн Google Earth, Google Maps, Google геомаалыматтык сервистерди колдонуу.

Геомаалыматтык кызматтар ошондой эле табигый кубулуштарды көрүүгө, процесстерди классификациялоого, өзүнүн жаңы катмарын түзүүгө жана түзөтүүгө, физикалык-географиялык процесстер, жаратылыш компоненттеринин абалы жана динамикасы (мисалы, фаунанын айрым өкүлдөрүнүн миграциясы, Айдын жана Марстын ландшафттарын көрсөтүү, жылдыздуу асмандын сүрөттөрүн көрүү ж.б.) жөнүндө маалыматтарды берүү менен кошумча катмарларды активдештирүү аркылуу космостук сүрөттөрдү жана карталарды колдонууга мүмкүнчүлүк берет.

Сүрөт картасындагы "аба ырайы" катмары биздин планетанын үстүндөгү булут катмарынын абалын, абанын температурасын, нымдуулукту, шамалдын ылдамдыгын, жер шарынын ар кайсы аймактарындагы басымды жана кийинки күндөргө аба ырайын болжолдоого мүмкүнчүлүк берет.

"3 өлчөмдүү мейкиндиктеги жер" катмары виртуалдык экскурсияларды өткөрүүгө, эндогендик жана экзогендик процесстердин натыйжасында жер кыртышынын өнүгүү динамикасын байкоого мүмкүндүк берет. Бул катмарда жаратылыш объектилери да, социалдык-экономикалык географиянын объектилери да тартылган.

Дүйнөлүк океандарды изилдөөдө "Океан"катмары колдонулат. Бул катмар океандын түбүнүн рельефи, деңиз деңгээлиндеги басым, агымдардын ылдамдыгы жөнүндө маалымат берет, толкундардын эң бийиктиктерин чагылдырат ж. б.

"Галерея" катмары панорамалык, космостук сүрөттөрдү чагылдырган бир нече суб-катмарларды камтыйт, анда бир нече катмарларды синтездөөгө жана дүйнө жүзү боюнча калктын отурукташуусу жөнүндө түшүнүк алууга, жаратылыш кубулуштарын көрсөтмөлүү демонстрациялоого жана алардын көрүнүштөрүнүн үлгүлөрүн ачууга болот.

Айлана-чөйрөнү коргоо маселелерин изилдөөдө "глобалдык көйгөйлөр жана айлана-чөйрөнү изилдөө" катмарын колдонсо болот, анда өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын жоголуп бара жаткан түрлөрүн сактоо, тарыхый-архитектуралык эстеликтерди сактоо боюнча эл аралык жаратылышты коргоо жана социалдык долбоорлор менен таанышууга болот, адамзаттын глобалдык көйгөйлөрү жөнүндө мейкиндик түшүнүк берет жана каралып жаткан объекттердин өнүгүү динамикасын алууга мүмкүндүк берген функциялар киргизилген.

Google Earthда өзү иштеп чыгууларын жарыялоо үчүн, "Өзүңүздүн катмарыңызды түзүү" функциясы колдонулат, анда бул функция менен автордук чыгармаларды жүктөп алып, башка катмарлар менен бирге көрө аласыз. Маалыматты жарыялганда, бул катмар бардык Google колдонуучулары үчүн жеткиликтүү болушу мүмкүн.

Ошентип, география сабактарында ГИС технологияларын колдонуу маанилүү геомаалыматтык компетенттүүлүктүн калыптанышына өбөлгө түзөт. Ошондуктан:

- санариптик географиялык карталардын маалыматын окуңуз;
- берилген параметрлер (объекттердин аталышы, координаттар ж. б.) боюнча географиялык объекттерди издөө;
- санариптик карталар боюнча өлчөө жана эсептөөлөрдү жүргүзүү;
- үч деңгээлдүү көлөмдүү өлчөөдө изилденген табигый объектилерди көрсөтүү менен окуучулардын мейкиндик ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү;
- жаратылыш кубулуштарынын себеп-натыйжа байланыштарын жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктоо үчүн карталарды интеграциялоо;
- болжолдоо, ар кандай тематикалык моделдерди түзүү;
- окуучулардын өздөрүнүн байкоолорунун натыйжасында өздөрүнүн санариптик карталарын түзүү.

4.2. Предметтик стандарттын талаптарын ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берүүчү ресурстук камсыздоонун минималдуу талаптары

Жалпы билим берүү уюмдарында окуу процессин окуу-методикалык камсыздоо Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан жыл сайын чыгарылуучу алдыдагы окуу жылында окуу предметтерин окутуу жөнүндө сунуштамаларга ылайык ишке ашырылат.

Географияны изилдөөнүн оптималдуу шарттарын түзүү үчүн төмөнкү ресурстар керек:

- Дубал карталары: Кыргызстандын физикалык жана саясий-административдик карталары, дүйнөнүн саясий картасы, дүйнөнүн физикалык картасы.
- Кыргызстандын географиялык атласы 8-9-класстар үчүн

– Дүйнөнүн экономикалык жана социалдык географиясынын географиялык атласы.
– Электрондук тиркемелери бар окуу китептери жана (же) окуу китептери, маалымдамалар, предмет боюнча окуу-методикалык адабияттар.
– Предмет боюнча кошумча басма жана электрондук билим берүү ресурстары, анын ичинде Интернет тармагында (maps.google.com).
– Демонстрациялык таблицалар, схемалар (картосхемалар, диаграммалар, таблицалар, графиктер ж.б.) жана графикалык көрүнүштөр.
– Предмет боюнча графикалык уюштуруучуларды түзүү үчүн окуу куралдары (кагаз, карандаштар, маркерлер, флипчарттар ж.б.).
– Техникалык каражаттар: аудио - видео аппаратура, компьютер, проектор, көбөйтүүчү техника, интерактивдүү доска ж. б.
– Натыйжалуу баарлашуу максатында окуу мейкиндигин өзгөртүү үчүн жеңил, ыңгайлуу, окуу эмеректери
– Географиялык маалымат системалары (ГИС

Мектептин китепкана фонду белгиленген ченемдерге ылайык "География" окуу предмети боюнча зарыл окуу-методикалык адабияттарды жана картографиялык басылмаларды камтууга тийиш.

4.3. Мотивациялоочу жана коопсуз окутуу чөйрөсүн түзүү

Географияны окутууда окуу процессин уюштурууда анын эффективдүүлүгүнө таасир этүүчү факторлорду эске алуу керек:

- мугалимдин энтузиазми;
- материалдын актуалдуулугу;
- окуу процессин уюштуруу;
- материалдык татаалдыктын тиешелүү деңгээли;
- окуучулардын активдүү катышуусу;
- окутуунун колдонулуучу методдорунун, ыкмаларынын, технологияларынын ар түрдүүлүгү жана синхрондуулугу;
- мугалим менен окуучулардын ортосундагы мамиле;
- мотивация ж. б.

Бул факторлордун арасында мотивация өзгөчө орунду ээлейт. Мотивацияны адам белгилүү бир максатка жетүүнү каалаган жана ал үчүн күч-аракет жумшаган Активдүү абал деп мүнөздөсө болот. Мотивация жана окуу процесси бири-бирине байланыштуу. Окуучулардын географияга болгон кызыгуусун арттыруу жана алардын ийгиликтерин жогорулатуу үчүн мектеп чөйрөсүндө мотивацияга таасир этүүчү факторлорду аныктоо керек. Педагог менен окуучунун ортосундагы өз ара түшүнүшүү, ошондой эле окуучулардын жетишкендиктери жөнүндө ыкчам жана өз убагында кайтарым байланыш өз жөндөмдөрүн кабыл алууга жардам берет. Бул жагдай география сабактарында көп

кездешет. Класста мотивация жок болсо, натыйжалуу окутуу мүмкүн эмес. Бирок класста окуучулардын мотивациясы минималдуу болгон жана окуу ошого жараша жай жүргөн жагдайлар бар. Мындай түрткү бербеген класстарда география мугалимдери бар, алар окуучуларын жарым-жартылай калыптанган жана бүдөмүк түшүнүктөр менен калтырышат; окуучуларды кызыктыра турган окуу методикаларын тандоого аракет кылбаган мугалимдер; окуучуларды конструктивдүү эмес, терс сындаган мугалимдер; мындай сабактар окуучулар менен алардын мугалимдеринин ортосундагы жеке мамилелердин чыңалышы менен мүнөздөлөт. Бул тынчсыздандырган маселелерди чечүү үчүн география сабагында жана мугалим мотивацияны класста натыйжалуу колдоно алат. Төмөнкү ыкмалар сунушталат:

1. Окуучулардын учурдагы муктаждыктарын пайдалануу.
2. Окуучулардын окуу процессине активдүү катышуусу үчүн мындай шарттарды түзүү.
3. Окуучулардан эмне кылуу керектигин талдап, иш-аракетти шыктандыруу үчүн эмне кылуу керектигин сураңыз.
4. Дал келген жана ылайыктуу, конкреттүү, реалдуу турмуштук практикалык мисалдарды колдонуу.
5. Окуучуларды бийик, бирок реалдуу реалдуулукка коюу: максаттар жана күтүүлөр.
6. Окуучуларга жетүүгө боло турган максаттарды коюуга жардам берүү.
7. Окуучуларга окууда ийгиликке жетүү үчүн эмне кылуу керектигин айтып бериңиз.
8. Окуучулар арасында терс атаандаштыкты жаратуудан качуу.
9. Окуу материалын берүүнүн кызыктуу, таң калтыруучу, өзүнө тартып алуучу жолдорун иштеп чыгуу.
10. Окуучулардын күчтүү жагын жана кызыкчылыктарын эске алыңыз.
11. Окуучуларга тапшырманы аткаруунун варианттарын тандоого мүмкүнчүлүк берүү.
12. Окуу жыл ичинде материалдарды акырындап татаалдантуу.
13. Окутуунун ар кандай методдорун колдонуңуз.
14. Баалоолорго эмес, чыгармачылыкка жана жеке окуу жетишкендиктерине басым жасоо (белгилөө).
15. Бааларды коркутуу, жаза катары колдонбоо.
16. Окуучулардын ишине позитивдүү пикирлерди колдонуу.

Жаңы муундагы стандарттар азыркы маалыматтык-коммуникациялык технологияларды өнүктүрүүнү эске алуу менен, анын ичинде географияны үйрөнүүгө окуп жаткан жогорку окуу мотивациясын калыптандыруу жана кармап туруу методикасын жана ыкмаларын өркүндөтүүнү талап кылат.

География боюнча окутуунун мотивациялык окутуу чөйрөсү, биринчи кезекте, мугалимдин окутуунун негизги жалпы практикалык принциптерин сактоосун түзөт: *географиянын илимий, системалуулугу, гуманизациясы жана социалдашуусу, инсанга багытталган (мотивациялык) ишмердүүлүгү, окутуунун жашоо менен байланышы, көрсөтмөлүүлүк.*

Илимий принцип географиялык түшүнүктөрдүн илимдин азыркы жетишкендиктерине шайкеш түшүндүрмөлөрүндө, окуу материалын берүү ыкмаларында, окутуу ыкмаларында, окуу процессин уюштуруунун логикасында чагылдырылат.

Системалуулук принциби географиялык түшүнүктөрдү, фактыларды, принциптердин жана жоболордун көрүнүштөрүн, мыйзам ченемдүүлүктөрдү жана идеяларды логикалык байланыштарда жана башка теориялык билимдер менен улантуучулукта кароону болжолдойт.

Географияны гумандаштыруу жана социалдаштыруу принциби адамдык, жеке факторго, жашоонун социалдык жагына, райондордун социалдык теңсиздигинин көйгөйлөрүнө, этникалык көйгөйлөргө, этномаданий дифференциациядагы жана регионалдык конфликттердеги конфессиялардын ролуна көңүл бурууну күчөтүүдө чагылдырылган.

Инсанга багытталган (мотивациялык) иш-аракеттердин принциби окуучулардын географияны изилдөөнүн жеке маанисин издөө менен байланышкан педагогикалык идеяларды ишке ашырууну, географиялык билимге болгон кызыгууну жана аларды колдонууну, сынчыл ой жүгүртүүнү, жаңы билимге ээ болуу муктаждыгын, өзүн өзү тарбиялоону камтыйт. Бул практикалык, байланыш, долбоорлоо жана чыгармачылык милдеттерди жана милдеттердин системасына багытталган.

Окутуунун жашоо менен байланыш принциби окуучулардын географиянын илимий-практикалык мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө билимге ээ болушун, позитивдүү коммуникациянын жана социалдык жоопкерчиликтин негизинде жашоо-тиричиликтин ыкмаларын жана формаларын ийкемдүү алмаштырууга жөндөмдүү Активдүү, өзүн өзү ишке ашыруучу инсанды тарбиялоону чагылдырат.

Көрсөтмөлүүлүк принциби көрсөтмө куралдарды окуу процессинде иллюстрация үчүн гана эмес, географиялык билимдин өз алдынча булагы катары, окуу-таанып билүү жана практикалык иш-аракеттерди активдештирүүнү камтыйт. Графикалык визуализациянын ролун күчөтүүгө көңүл бурулат (карта схемалары, диаграммалар, схемалар, таблицалар, графиктер ж.б.).

Окуу иш-аракеттеринин негизги мотивдери, башкалар сыяктуу эле, муктаждыктар жана кызыкчылыктар. Окуучу үйрөнүүгө ынтызар болушу керек жана ага сиңирүү үчүн сунушталган билим эмне үчүн керек экенин билиши керек. Ошондуктан, мугалим адегенде окутуунун себептерин, андан кийин максаттарын негиздеп, андан кийин гана предметтин мазмунуна өтүшү керек

Эгерде окуучу окуу иш-аракеттерине активдүү кошулса, сабактарга көңүл бурат жана кунт коюп, окутулуп жаткан материал боюнча мугалимге суроолорду берет, демек, баланын жеке мотивациясы өтө жогору, таанып-билүү кызыгуусу даана байкалат.

Түрткү берүүчү чөйрө гендердик тең салмактуулук болушу керек, айрыкча эркек балдар да, кыздар да математиканы, табигый-илимий жана социалдык-гуманитардык сабактарды, анын ичинде лабораторияларды жана практикаларды изилдөөдө бирдей түрткү жана дем-күч алышы керек. Бул кесиптик багыт берүү жана келечектеги кесипти тандоо маселелерине, анын ичинде географиянын аң-сезимине байланыштуу адистиктерге да тиешелүү.

Окуучулардын инсандык мотивациясына таасир этүүчү факторлор

- Окутуунун материалдык шарттары
- Когнитивдик иш-аракеттердин түрлөрү
- Окутууну уюштуруунун формалары
- Мугалимдин мотивациясы

- Мугалимдин инсандык сапаттары
- Теманын мазмуну
- Окуу куралдары
- Окутуу ыкмалары
- Социалдык факторлор (ата-энелер, коомчулук жана башкалар).

Компетенттүүлүктү калыптандырууга жана өнүктүрүүгө багытталган предметтик стандарт окуучулардын инсандык өнүгүүсүнүн бардык чөйрөлөрүн эске алат: таанып-билүүчүлүк, эмоционалдык жана психомотордук, алар билим берүүнүн бир баскычынан экинчи баскычына өтүүдө мектеп окуучуларынын жолун жолдоочулугун жана прогрессин ырааттуу чагылдырат. Бул контекстте билим берүү процессинде предметтерди үйрөнүүгө түрткү берүүнү колдоо жана стимулдаштыруу, инсандык сапаттарды калыптандыруу, жеке жетишкендиктерди өнүктүрүү максатында окуучулардын жаш курагына ылайыктуу ар кандай окутуу стратегиялары колдонулушу керек.

Мотивациянын калыптануу деңгээли окуу-тарбия процессинин натыйжалуулугунун маанилүү көрсөткүчү болуп саналат. Географияны изилдөөдө заманбап технологияларды колдонуу бул көйгөйдү чечүүгө өбөлгө түзөт. География сабактарында географиялык маалыматтын ар кандай булактары – карталар, глобустар, атластар, көрсөтмө жана дидактикалык материалдар, географиялык объекттердин сыпаттамаларынын жана мүнөздөмөлөрүнүн пландары, тигил же бул тапшырмаларды аткаруу үчүн аракеттердин тизмеси, практикалык иштерди аткаруу нускамалары, контурдук карталар менен иштөөнүн эрежелери ж. б.

Мотивация ички жана тышкы болушу мүмкүн. Ички мотивация билимсиздиктен билимге ийгиликтүү өтүүнүн негизин түзөт, ички мотивациянын 4 түрү айырмаланат: натыйжа боюнча мотив, процесс боюнча, баалоо жана кыйынчылыктардан качуу. Алгачкы эки мотив акыркы натыйжага жетүү процессинде студенттин жеке кызыкчылыгына шарт түзөт.

Окуучулардын түрткү берүү чөйрөсү, ар кандай иш-чаралар менен болгон мамилеси жана окутуудагы жалпы активдүүлүгүнүн көрүнүшү негизинен алардын муктаждыктары жана тиешелүү максаттары менен аныкталат. Окуучулардын мотивациясынын интенсивдүүлүгү көбүнчө өз ишинин максаты жөнүндө түшүнүк менен аныкталат. Алардын ишинин маанилүүлүгүн билүү жана алардын максатын так көрсөтүү окуучулардын мотивациясын жогорулатуунун күчтүү каражаты болуп саналат.

Мотивациялык билим берүү чөйрөсү-мектептин жашоо тиричилигинин түзүлүүчү факторлорунун жыйындысы: мектептин материалдык ресурстары, окуу процессин уюштуруу, тамактануу, медициналык жардам, психологиялык климат.

Мотивациялык билим берүү чөйрөсү азыркы шарттарда физикалык, психологиялык, академиялык чөйрөгө бөлүнгөн жана төмөнкү аспектилерди камтыган татаал көп деңгээлдүү көрүнүш катары каралат:

Физикалык чөйрө: материалдык (класстардын жана мектептин абалы); технологиялык (класстын материалдык-техникалык базасы, мектеп); маалыматтык - компьютердик технологиялар (интерактивдүү доска, компьютер, проектор, экран ж.б.).

Психологиялык чөйрө: психологиялык (мотивацияларды колдоо жана түзүү, мугалим менен окуучулардын ортосундагы мамиле, окуучулардын ортосунда, профилдик билим берүү мүмкүнчүлүгү); балдарды жана ата-энелерди мектептен жана билим берүүдөн алыстатуу коркунучуна каршы туруу үчүн ыңгайлуу.

Академиялык чөйрө: уюштуруучулук (окуу процесси кандайча уюштурулган, класстан тышкаркы иш-чаралар); педагогикалык (мугалимдин жана окуучунун интеллектуалдык деңгээли); окутуунун ар кандай ыкмаларын колдонуу менен инновациялык; өз убагында кайтарым байланышка ээ болуу.

Чөйрөнүн ушул аспектилеринин ар бири түрткү берүүчү жана стимулдаштыруучу факторлор менен толтурулат, бул мектептин мотивациялык чөйрөсүн түзүү жөнүндө сөз кылууга мүмкүндүк берет. Мындай чөйрө азыркы мааниде билим берүүнүн сапатынын жогорку деңгээлин камсыз кылат.

Мотивациялык билим берүү чөйрөсүнүн принциптери:

- мектептин тышкы чөйрөнүн өзгөрүп жаткан шарттарына адекваттуу реакциясын камсыз кылуу үчүн ийкемдүү;
- гуманисттик руханий баалуулуктарга артыкчылык берген гуманитардык;
- инновациялык, динамикалык, өз алдынча;
- инновациялык жана динамикалык, адаптациялоо аркылуу гана эмес, ошондой эле алдыңкы өнүгүү аркылуу дайыма өзгөрүп турган социалдык-маданий кырдаалда сапаттуу билим берүү;
- мектептин айлана-чөйрөсүнүн, ата-энелеринин, социалдык өнөктөштөрүнүн педагогикалык потенциалын пайдалануу үчүн ачык;
- технологиялык, заманбап жана маалыматтык коммуникация технологияларын колдонуу менен сапаттуу билим алууда кепилденген натыйжаны камсыз кылуу үчүн.

Ошентип, мотивациялык чөйрө-билим берүүнүн сапатын жогорулатууну камсыз кылуучу билим берүү процессинин бардык субъекттеринин (окуучулардын, педагогдордун, администрациянын, ата-энелердин, социалдык өнөктөштөрдүн) жогорку мотивациясын (аракетке ички түрткү берүү системасын) аныктоочу дем берүүчү факторлордун (материалдык, уюштуруучулук, психологиялык, педагогикалык технологиялык) комплекси бар чөйрө.